

3 — ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

ΒΑΛΚΑΝΙΑ
Από τον διπολισμό στη νέα εποχή

ΒΑΛΚΑΝΙΑ
Από τον διπολισμό στη νέα εποχή

Ειρήνη Λαγάνη

ΣΕΡΒΙΑ ΚΑΙ ΣΕΡΒΟΙ

Η Ειρήνη Παγάνη Λέκτορας των Διεθνών Σχέσεων της Νομικής Σχολής του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου της Θράκης. Γεννήθηκε στην Αθήνα και αποφοίτησε από το Πολιτικό Τμήμα της Νομικής Σχολής Αθηνών. Έλαβε τον τίτλο του διδάκτορα στη Γαλλία από το Πανεπιστήμιο της Σορβόνης (Paris I) με θέμα: «Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις γειτονικές βαλκανικές χώρες από το 1941 έως το 1949». Έχει δημοσιεύσει άρθρα για τα Βαλκάνια σε ελληνικά και ξένα περιοδικά.

1. Η Σερβία

1.1. Οι κυριότερες φάσεις της σερβικής ιστορίας

Η ιστορία της Σερβίας θα μπορούσε να συνοψιστεί σε πέντε φάσεις: στην περίοδο υπό την οθωμανική κυριαρχία που διήρκεσε από τον XIV μέχρι τον XVIII αιώνα, στην περίοδο του αγώνα για την αυτονομία και αργότερα για την ανεξαρτησία που επιτεύχθηκε τελικά τον XIX αιώνα, στην περίοδο που σηματοδοτείται από την ανέλιξή της σε σύγχρονο «κράτος-έθνος» το 1903 υπό τον βασιλιά Πέτρο της Σερβίας, στην περίοδο από την ανακήρυξη του βασιλείου των Σέρβων, των Κροατών, των Σλοβένων από τον Αλέξανδρο τον Καραγκεόργεβιτς (Δεκέμβριος 1918) οπότε η ιστορία της Σερβίας ταυτίζεται με εκείνη της Γιουγκοσλαβίας και στην περίοδο από τη δημιουργία της ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας (1945), της οποίας η Σερβία αποτελεί μία από τις Δημοκρατίες, μέχρι τη διάλυσή της που σηματοδοτείται από την αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας ως ανεξάρτητων κρατών (Δεκέμβριος 1991-Ιανουάριος 1992)¹.

1.2. Η κυριαρχία της Σερβίας στο μεσοπόλεμο

Στο βασίλειο των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων —που αποτέλεσε την επίσημη ονομασία της Γιουγκοσλαβίας μέχρι το 1929— η Σερβία έπαιξε προεξάρχοντα ρόλο. Οι Σέρβοι Ριζοσπάστες υπό την ηγεσία του Πάσιτς ασκούσαν ως πολιτική δύναμη μεγάλη επιρροή στην πολιτική ζωή της χώρας.

Αν και αρχικά το κόμμα των Ριζοσπαστών βασιζόταν στους αγρότες, αντιπροσώπευε τα συμφέροντα της μέσης αστικής τάξης, ενώ οι Σέρβοι αγρότες στη μεγάλη τους πλειοψηφία δεν έπαψαν να το υποστηρίζουν, στο βαθμό που προωθούσε τη σερβική εθνική ιδέα.

Η συνταγματική μοναρχία που εγκαθιδρύθηκε στη χώρα μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1920, οι οποίες ανέδειξαν πρωθυπουργό τον Πάσιτς, βασίστηκε στο σύνταγμα της 28ης Ιουνίου 1921, ημερομηνία που επιλέχθηκε από τον βασιλιά Αλέξανδρο γιατί παρέπεμπε στη μάχη του Κόσοβο, μία από τις πλέον σημαντικές στιγμές της σερβικής ιστορίας. Το νέο γιουγκοσλαβικό κράτος βασιζόταν στις δομές της προ-πολεμικής Σερβίας. Η πολιτική εξουσία είχε συγκεντρωθεί στο Βελιγράδι και ασκούνταν κυρίως από Σέρβους ηγέτες. Άλλωστε ένας νόμος που ψηφίστηκε τον Απρίλιο του 1992 και αφορούσε τη διοίκηση της χώρας ενίσχυσε το συγκεντρωτισμό της Σερβίας σε βάρος των άλλων διοικητικών περιοχών. Το κόστος ωστόσο της νομοθετικής αυτής ρύθμισης ήταν σημαντικό, στο βαθμό που μεγάλο μέρος του γιουγκοσλαβικού πληθυσμού δεν αποδέχτηκε τη ρύθμιση αυτή. Εντονότερα αντέδρασε το Ζάγκρεμπ και το Αγροτικό Κροατικό Κόμμα ενώ πολλοί Σλοβένοι, Μουσουλμάνοι, Μαυροβούνιοι και Αλβανοί διαδήλωσαν και αυτοί τη δυσαρέσκειά τους.

Η Σερβία απ' τη μεριά της αντιμετώπισε την παντός είδους κριτική σαν «προδοσία», ακόμα και αν αυτή απέβλεπε στην αναδιάρθρωση και όχι στη διάλυση του κράτους. Για το λόγο αυτόν, η άσκηση αντιπολίτευσης και κριτικής στα νόμιμα πλαίσια έγινε αρκετά δύσκολη. Συγχρόνως, η κεντρική εξουσία αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει κατασταλτικά μέτρα για τον έλεγχο της κατάστασης. Τα μέτρα αυτά έπληξαν τις πολιτικές ελευθερίες και τα δικαιώματα όχι μόνο των άλλων εθνοτήτων αλλά ακόμα και αυτών των Σέρβων, μια και είχαν γενική ισχύ.

Την περίοδο αυτή ο γιουγκοσλαβικός πληθυσμός αποτελούνταν από 43% Σέρβους, 23% Κροάτες, 8,5% Σλοβένους, 6%

Βόσνιους Μουσουλμάνους, 5% Σλαβομακεδόνες και 3,6% Αλβανούς. Το υπόλοιπο 14% αποτελούνταν από μειονότητες Γερμανών, Ούγγρων, Βλάχων, Εβραίων και Αθιγγάνων².

Ήταν σαφές ότι, παρά τις προσδοκίες ορισμένων διανοουμένων και πολιτικών ηγετών, η γιουγκοσλαβική εθνότητα δεν είχε γίνει πραγματικότητα. Άλλωστε ο εθνικός ανταγωνισμός μεταξύ των Σέρβων και των Κροατών έφτανε στο σημείο να παραλύει το κράτος. Ήδη την εποχή εκείνη κατέστη εμφανές το χάσμα που δημιουργούνταν μεταξύ των δύο εθνοτήτων από το διαφορετικό ιστορικό και θρησκευτικό παρελθόν. Οι Κροάτες αναπολούσαν την εποχή που αυτοδιοικούνταν και διέθεταν τη δική τους εθνοσυνέλευση και τους δικούς τους πολιτικούς ηγέτες. Η Κροατία αποτελούσε τμήμα της αυτοκρατορίας των Αψβούργων, που οι Κροάτες θεωρούσαν ότι διέθετε υψηλότερο πολιτισμικό επίπεδο από εκείνο της Σερβίας. Έχοντας άλλωστε αγωνιστεί αιώνες για την εξασφάλιση της αυτοδιοίκησής της, η Κροατία δεν επιθυμούσε να την εγκαταλείψει στα χέρια του Βελιγραδίου.

Οι περισσότεροι Σέρβοι ηγέτες δεν συμμερίζονταν τις ανησυχίες της Κροατίας, στο βαθμό που θεωρούσαν τη Σερβία την απελευθερώτρια των νότιων Σλάβων από τον ξένο ζυγό, είτε οθωμανικό είτε των Αψβούργων. Θεωρούσαν επίσης ότι υπέφεραν και προσέφεραν περισσότερα κατά τη διάρκεια των πολέμων σε σχέση με άλλες εθνότητες και ότι για το λόγο αυτόν δικαιούνταν μεγαλύτερη ανταμοιβή. Το σερβικό έθνος εμπορούνταν στο σύνολό του από τις ιδέες αυτές, ενώ θεμέλια λίθο τής ενότητας των Σέρβων αποτελούσε πάντα το ορθόδοξο δόγμα. Η δυσπιστία άλλωστε των Σέρβων έναντι των Κροατών οφείλεται στην καθολική πίστη των τελευταίων και στο γεγονός ότι το κροατικό παρελθόν συνδεόταν με τους Αψβούργους.

Τελικά, παρά τις αντιδράσεις των Κροατών, οι Σέρβοι ήταν εκείνοι που έλεγχαν την πολιτική εξουσία καθ' όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο μία κυβέρνηση κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου ανέδειξε πρωθυπουργό

μη σερβικής προέλευσης και ότι όλα τα σημαντικά υπουργεία ανατίθενταν σε Σέρβους³. Χαρακτηριστικό επίσης της πρωτοκαθεδρίας των Σέρβων είναι το γεγονός ότι, από τους 165 στρατηγούς εν ενεργεία το 1938, μόνο δύο ήταν Κροάτες και δύο Σλοβένοι. Οι υπόλοιποι Σέρβοι⁴. Για τους λόγους αυτούς η δυσάρεσκια των Κροατών διαιωνιζόταν ενώ η διαμάχη μεταξύ Σέρβων και Κροατών κυριάρχησε στην πολιτική ζωή της χώρας από το 1921 μέχρι το 1929.

Την ίδια περίοδο οι Σλοβένοι, σε αντίθεση με τους Κροάτες, ήταν σχετικά ικανοποιημένοι με τη σερβική διοίκηση. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι όχι μόνο δεν έχασαν τίποτα απ' όσα απολάμβαναν υπό την ηγεμονία της Αυστρο-Ουγγαρίας, αλλά επιπλέον απέκτησαν εκείνα που επιθυμούσαν, όπως σλοβενικά γυμνάσια και πανεπιστήμια που υπό την αυστρο-ουγγρική μοναρχία αποτελούσαν ουτοπία. Εκτός αυτών, απολάμβαναν και τοπική αυτονομία. Οι Σλοβένοι με την πολιτική επιδεξιότητα που τους διέκρινε επωφελήθηκαν από το σερβικό συγκεντρωτισμό και πέτυχαν όσα επιδίωκαν διαπραγματευόμενοι με τη Σερβία⁵. Η ηγεσία της Σλοβενίας στην πλειοψηφία της υποστήριζε ότι η ενωμένη Γιουγκοσλαβία θα συμβάλει στην απελευθέρωση των Σλοβένων από τον ιταλικό ζυγό. Η προοπτική αυτή αποτελούσε έναν επιπλέον λόγο ενίσχυσης της Σερβίας. Για παρόμοιους λόγους (κυρίως πολιτιστικούς και θρησκευτικούς) οι Μουσουλμάνοι ηγέτες υποστήριζαν και αυτοί τους Σέρβους. Την ίδια περίοδο η θέση των Μαυροβουνίων, των Σλάβομακεδόνων και των Αλβανών δεν είχε απασχολήσει ιδιαίτερα τη σερβική ηγεσία. Συγκεκριμένα, οι Μαυροβούνιοι θεωρούνταν Σέρβοι ενώ η περιοχή που επί Τίτο ονομάστηκε Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας αποκαλούνταν Νότια Σερβία⁶.

Η διαμάχη μεταξύ Σέρβων και Κροατών έληξε προσωρινά στις 6 Ιανουαρίου 1929 όταν ο βασιλιάς Αλέξανδρος, αντί να προσπαθήσει να ικανοποιήσει τα αιτήματα των Κροατών και των άλλων κομμάτων της αντιπολίτευσης, διάλεξε μια ριζική

λύση. Κατέλυσε το συνταγματικό καθεστώς, και διέλυσε τα πολιτικά κόμματα και την εθνοσυνέλευση, εγκαινιάζοντας μια περίοδο προσωπικής δικτατορίας που διήρκεσε μέχρι τη δολοφονία του το 1934. Επί της δικτατορίας του η χώρα διαιρέθηκε σε εννέα επαρχίες («μπανόβινα») που τέθηκαν υπό αυστηρό συγκεντρωτικό έλεγχο ο οποίος δεν επέτρεπε την παραχώρηση αυτονομίας. Η πράξη αυτή αιτιολογήθηκε ότι έγινε στα πλαίσια της προσπάθειας για τη δημιουργία ενός υπερεθνικού αισθήματος που θα διευκόλυνε τη γιουγκοσλαβική ενότητα. Για το λόγο αυτόν άλλωστε το βασίλειο των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων μετονομάστηκε σε Γιουγκοσλαβία.

Στην πραγματικότητα, τα μέτρα αυτά ενίσχυσαν τη σερβική κυριαρχία. Τα όρια των νέων διοικητικών διαμερισμάτων καθορίστηκαν έτσι ώστε οι Σέρβοι να αποτελούν την πλειοψηφία στα τέσσερα από αυτά, οι Κροάτες στα δύο, οι Σλοβένοι στο ένα και οι Μουσουλμάνοι σε κανένα. Οι ανώτερες θέσεις εξακολούθησαν να καταλαμβάνονται από Σέρβους ενώ ποσοστό ανάλογο με τον πληθυσμό τους απολάμβαναν οι Σλοβένοι. Αντίθετα, οι Κροάτες υπο-αντιπροσωπεύονταν.

Μετά τη δολοφονία του βασιλιά Αλέξανδρου τον Οκτώβριο του 1934, η κυβέρνηση του Μίλαν Στογιαντίνοβιτς προσπαθεί να θέσει τέρμα στις εθνικές συγκρούσεις. Αυτό επιτυγχάνεται σ' ένα βαθμό, αν και οι ηγέτες των Κροατών εξακολουθούν να απαιτούν στη θέση του συγκεντρωτικού ένα ομοσπονδιακό κράτος. Τέλος, μόλις τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στη βάση συμφωνίας του 1939, η Γιουγκοσλαβία αναδιοργανώθηκε και παραχώρησε στην Κροατία αυτονομία στα πλαίσια του γιουγκοσλαβικού κράτους. Αν και το μεγαλύτερο εθνικό πρόβλημα —το κροατικό— φάνηκε να επιλύεται, δεν συνέβη το ίδιο με τις άλλες εθνικές διαμάχες και διεκδικήσεις που παρέμειναν έωλες. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται οι διεκδικήσεις των Σέρβων εθνικιστών που παρέμειναν δυσαρεστημένοι για τη μη υλοποίηση, σύμφωνα με τις επιθυμίες τους, σερβικού κράτους το οποίο θα περιλάμβανε τις περιοχές που στην πλειοψηφία τους κατοικούνταν από Σέρβους.

1.3. Η Σερβία στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Η έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου διέκοψε τη διαδικασία επίλυσης των εθνικών προβλημάτων στη Γιουγκοσλαβία και δεν επέτρεψε την εξεύρεση λύσεων. Μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της κατοχής διέγρυναν το χάσμα μεταξύ των εθνοτήτων και διαιώνισαν το μίσος, μεταφέροντάς το στις επόμενες γενιές. Αυτό συνέβη στην περίπτωση της Κροατίας που μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της (10 Απριλίου 1941), με τη βοήθεια της φασιστικής Ιταλίας, ακολούθησε πολιτική εξόντωσης των Σέρβων που είχε συνέπεια την εκδίωξή τους, το βίαιο προσηλυτισμό τους στον καθολικισμό και την εκτέλεση 350.000 περίπου. Οργανωμένη υπήρξε και η καταστροφή της σερβικής θρησκευτικής παράδοσης. Περισσότεροι από 800 ορθόδοξοι ναοί καταστράφηκαν, πλούσιοι σε ανεκτίμητης αξίας εικόνες, βιβλία, κλπ. Τα ιστορικά μοναστήρια Φρούσκα Γκόρα στο Σρεμ, καθώς κι εκείνα στη Σλαβονία, τη Δαλματία και αλλού, δημεύτηκαν και πέρασαν στην ιδιοκτησία του κροατικού κράτους, ενώ οι μοναχοί και οι μοναχές είτε δολοφονήθηκαν είτε στάλθηκαν στο περιβόητο κροατικό στρατόπεδο συγκέντρωσης του Γιασένοβατς⁷. Ο Κροάτης ιστορικός Βίκτωρ Νόβακ επισημαίνει: «Από τις πρώτες κιόλας ημέρες του καθεστώτος των ουστάσι ήταν φανερό ότι μια εξαιρετικά εγκληματική τάση θα κατευθυνθεί εναντίον της ορθοδοξίας ή μάλλον εναντίον του σερβικού λαού. Ήταν φανερό ότι οι ορθόδοξοι πολίτες και αγρότες αντιμετωπίζονταν όχι μόνο ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας, αλλά και ως άνθρωποι εκτός νόμου». Ένα άλλωστε από τα επίσημα διατάγματα του καθεστώτος, που υπογράφεται από τον αρχηγό της κυβέρνησης των ουστάσι Άντε Πάβελιτς, διακήρυττε: «Στόχος του κινήματος των ουστάσι είναι να διασφαλιστεί ότι παντού και πάντοτε στο κράτος των ουστάσι θα κυριαρχεί αποκλειστικά το κροατικό έθνος. Οι Κροάτες, και μόνο αυτοί, θα είναι οι κύριοι

των υλικών και πνευματικών αγαθών στη χώρα τους»⁸. Ας σημειωθεί ότι στις επιχειρήσεις τους εναντίον των Σέρβων οι Κροάτες και, ειδικότερα, οι οπαδοί του καθεστώτος των ουστάσι του Άντε Πάβελιτς είχαν συνεργούς τους Μουσουλμάνους που διέμεναν σε περιοχές όπου κατοικούσαν Σέρβοι⁹. Μαζικές σφαγές Σέρβων σημειώθηκαν άλλωστε και στο Κόσοβο που βρισκόταν υπό αλβανική και ιταλική διοίκηση¹⁰. Η εγκληματική δραστηριότητα των ουστάσι και ειδικότερα οι καταστροφές που προκάλεσαν στα θρησκευτικά και ιστορικά μνημεία του σερβικού πολιτισμού δεν φωτίστηκαν όσο έπρεπε από το καθεστώς του Τίτο. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην έκθεση που κατέθεσε το 1945, στο Φόρουμ της Ευρωπαϊκής Διάσκεψης για την Αποκατάσταση των Πολιτιστικών Μνημείων, στο Παρίσι, η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση ισχυριζόταν ότι «456 ορθόδοξες εκκλησίες καταστράφηκαν κατά τον πόλεμο από τις γερμανικές κατοχικές δυνάμεις» ενώ υπολογίζεται ότι το 90% των μνημείων αυτών καταστράφηκε από τους Κροάτες και μόνο το 10% από τους Γερμανούς¹¹.

Έτσι, κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ο σερβικός λαός ζει υπό την απειλή της εθνικής εξόντωσης, μην έχοντας λησμονήσει άλλωστε το κόστος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την απώλεια του 20% του σερβικού πληθυσμού.

Την περίοδο της γερμανικής κατοχής στη Σερβία εγκαθιδρύθηκε η κυβέρνηση του στρατηγού Μίλαν Νέντιτς, υπηρεσιακού χαρακτήρα, που στερούνταν ιδεολογική χροιά, σε αντίθεση με τον Σέρβο ηγέτη των φασιστών Ντιμίτριε Λιότιτς που διέθετε την υποστήριξη των αρχών κατοχής και δημιούργησε με τη βοήθειά τους σώμα στρατού 3.600 ανδρών. Παράλληλα, στο Λονδίνο, εγκαταστάθηκε η επίσημη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση με επικεφαλής τον βασιλιά Πέτρο και πρωθυπουργό αρχικά τον στρατηγό Ντουςάν Σίμοβιτς και στη συνέχεια τον Σέρβο ιστορικό Σλόμπονταν Γιοβάνοβιτς. Η εξόριστη κυβέρνηση, φιλοσερβικών τάσεων, αποκομμένη από τις εξελίξεις στη Γιουγκοσλαβία, διατήρησε την εικόνα του μεσοπολέμου για τη χώρα

και δεν μπόρεσε να διαδραματίσει κάποιο ρόλο κατά την απελευθέρωση. Στην κυβέρνηση του Γιοβάνοβιτς το υπουργείο Άμυνας ανέλαβε ο συνταγματάρχης Ντράζα Μιχαήλοβιτς, που με τη βοήθεια ομάδας Σέρβων αξιωματικών οργάνωσε αμέσως μετά την κατάληψη της χώρας (Μάιος 1941) το αντιστασιακό κίνημα των τσέτνικ¹², αφοσιωμένο στην εξόριστη κυβέρνηση και στο προ-πολεμικό καθεστώς, δηλαδή στον βασιλιά και στη Γιουγκοσλαβία υπό την κυριαρχία της Σερβίας. Τα μέλη της οργάνωσης αυτής, αποκλειστικά Σέρβοι, στρέφονταν τόσο εναντίον των Κροατών όσο και εναντίον των κομμουνιστών. Σε αντίθεση με το αντιστασιακό κίνημα του Τίτο (AVNOJ) που αγωνιζόταν όχι μόνο για την εθνική απελευθέρωση, αλλά και για τον κοινωνικο-πολιτικό μετασχηματισμό της χώρας μετά την απελευθέρωση, οι τσέτνικ υποστήριζαν το παραδοσιακό πολιτικό και κοινωνικό σύστημα. Άλλωστε ακολούθησαν άλλη τακτική από το AVNOJ αποφεύγοντας τις συγκρούσεις ευρείας κλίμακας με το στρατό κατοχής, επιδιώκοντας τη διατήρηση των δυνάμεών τους μέχρι τη νίκη των συμμάχων. Η τακτική αυτή υπαγορεύτηκε προφανώς από το φόβο των αντιποίνων σε βάρος του εθνικού σερβικού στοιχείου από το στρατό κατοχής, αν και δεν θα πρέπει να αγνοηθούν οι μαρτυρίες για συνεργασία των τσέτνικ με τις δυνάμεις του Άξονα.

Ανεξάρτητα πάντως από τους λόγους που υπαγόρευαν την τακτική αυτή, το προβάδισμα στο γιουγκοσλαβικό χώρο πήρε το AVNOJ που αποτέλεσε την κυριότερη αντιστασιακή οργάνωση στη Γιουγκοσλαβία, κατά τη διάρκεια της κατοχής, γεγονός που του επέτρεψε να παίξει αποφασιστικό ρόλο και κατά την απελευθέρωση. Οι υπερεθνικές θέσεις του Τίτο ήταν άλλωστε πόλος έλξης των διαφορετικών εθνοτήτων και έδωσαν προοπτική επίλυσης των εθνικών διαφορών.

Δεν θα πρέπει ωστόσο να παραβλεφθεί ότι η διαίρεση της Γιουγκοσλαβίας στις έξι Δημοκρατίες στο μεταπολεμικό διάστημα (1945-1946) απέβλεπε μεταξύ άλλων στην αποδυνάμωση της Σερβίας. Οι σερβικοί πληθυσμοί μοιράστηκαν μεταξύ

της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, του Μοντενέγκρο και της ίδιας της Σερβίας ενώ στα πλαίσια της Δημοκρατίας της Σερβίας δύο επαρχίες ανακηρύχθηκαν αυτόνομες (Κόσοβο και Βοϊβοδίνα). Παρά την αποδυνάμωσή της, η Σερβία εξακολουθεί να διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας και επί Τίτο. Η κυριαρχία της Σερβίας αποδεικνύεται από το γεγονός ότι στις τάξεις του στρατού, της αστυνομίας και των σωμάτων ασφαλείας οι Σέρβοι πλειοψηφούν, σε σχέση με τις άλλες εθνότητες, γεγονός που προκαλεί την καχυποψία των Κροατών, των Σλοβένων και των άλλων εθνοτήτων. Η εξήγηση της πρωτοκαθεδρίας των Σέρβων μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60, στην πολιτική και στρατιωτική ζωή της χώρας, αποδίδεται στο γεγονός ότι οι Σέρβοι είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην Αντίσταση, επανδρώνοντας τις πρώτες αντιστασιακές μονάδες των παρτιζάνων και συμβάλλοντας έτσι στη νίκη κατά του 'Αξονα. Η συμβολή τους αυτή δεν παραβλέφθηκε από το τιτοϊκό καθεστώς. 'Αλλωστε η παρουσία του Αλεξάντερ Ράνκοβιτς στη θέση του αντιπροέδρου της Γιουγκοσλαβίας, μετά το 1963, που θεωρούνταν και ο πιθανότερος διάδοχος του Τίτο, προσέδωσε περισσότερη ισχύ στη Σερβία. Η περίοδος ωστόσο αυτή έληξε με την υποχρέωσή του σε παραίτηση (Ιούλιος 1966), γεγονός που εισπράχθηκε ως εθνική ήττα από τους Σέρβους, ενώ αντίθετα ανακούφισε τους Κροάτες και τις άλλες εθνότητες που τον θεωρούσαν εχθρό της φιλελευθεροποίησης της οικονομίας και υπονομευτή των συμφερόντων τους.

Η απομάκρυνση του Ράνκοβιτς και αργότερα του Μάρκο Νίκεσιτς από το Σερβικό Κομμουνιστικό Κόμμα, καθώς και ορισμένες αλλαγές στην κρατική μηχανή, ερμηνεύτηκαν ως προσπάθεια του Τίτο να ελέγχει την κατάσταση προκειμένου να αποτραπεί η ισχυροποίηση μιας εθνότητας σε βάρος των άλλων. Διαφορετικά ωστόσο ερμηνεύουν οι Σέρβοι την πολιτική του Τίτο απέναντι στη Σερβία, από την επικράτησή του και μετά.

1.4. Η ανάγκη υπογράμμισης της σερβικής ταυτότητας: το έθνος κατά της ιδεολογίας

Η πολιτική του Τίτο σύμφωνα με τους Σέρβους είχε στόχο να αποτρέψει την ανάπτυξη μιας σερβικής «ηγεμονίας» στα πλαίσια της νέας σοσιαλιστικής Γιουγκοσλαβίας. Ο τιτοϊκός προσανατολισμός αποδίδεται εν μέρει στη στάση που υιοθέτησαν οι κομμουνιστές της Κεντρικής Ευρώπης μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι οποίοι ακολούθησαν την ΕΣΣΔ που απέρριπτε τις αποφάσεις της Συνθήκης των Βερσαλλιών. Η Γιουγκοσλαβία υπό τη δυναστεία των Καραγκεόργεβιτς θεωρούνταν από τους κομμουνιστές τεχνητό κατασκεύασμα των Βερσαλλιών. Το 1935 παρατηρήθηκε μια μεταστροφή στο βαθμό που δόθηκε προτεραιότητα στη δημιουργία αντιφασιστικού μετώπου. Περιγράφοντας την ίδρυση της Γιουγκοσλαβίας ο ίδιος ο Τίτο έγραφε το 1947:

«Οικοδομημένη στην Κέρκυρα, στο Λονδίνο και στο Παρίσι, η Γιουγκοσλαβία των Βερσαλλιών σύντομα μετατράπηκε σε καταπιεστή των εθνотήτων. Οι Κροάτες, οι Σλοβένοι και οι Μαυροβούνιοι έγιναν πολίτες δεύτερης διαλογής, οι Μακεδόνες, οι Αλβανοί (...) υποδουλώθηκαν και πολλές φορές επιδιώχθηκε η εξόντωσή τους. Οι Μουσουλμάνοι, οι Γερμανοί και οι Ούγγροι έγιναν οι "μισθοφόροι" στον αγώνα που διεξαγόταν εναντίον των Κροατών και των άλλων εθνотήτων της Γιουγκοσλαβίας»¹³.

Οι Σέρβοι, που συμμετείχαν μαζί με άλλους λαούς της Ανατολικής Ευρώπης στην προσπάθεια αναδίφησης του ιστορικού τους παρελθόντος και συμπλήρωσης των λευκών σελίδων τής Ιστορίας, «ανακαλύπτουν» ότι υπήρξαν τα θύματα του κομμουνιστικού καθεστώτος, η πολιτική του οποίου αρνούσαν την εθνική τους υπόσταση στα πλαίσια της πρόληψης της λεγόμενης «σερβικής ηγεμονίας». Το γεγονός αυτό συνέβαλε στην ενίσχυση της πεποίθησης του σερβικού λαού ότι υπήρξε θύμα της Ιστορίας.

Έχοντας συνεισφέρει στον αγώνα εναντίον του οθωμανικού

ζυγού, έχοντας αγωνιστεί σκληρά κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου για τη γιουγκοσλαβική ιδέα, που σήμαινε τη χειραφέτηση και τη συσπείρωση των Σλάβων του νότου γύρω από το σερβικό «Πεδεμόντιο», και έχοντας υποστεί τις σφαγές που διαπράχθηκαν σε βάρος τους από τους Κροάτες ουστάσι στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, κατά τη διάρκεια του οποίου αναμφισβήτητα έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στη συμμαχική αντίσταση, οι Σέρβοι θεωρούν ότι αδικήθηκαν κατάφωρα στην οργάνωση της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας. Εξάλλου δεν πρέπει να λησμονείται ότι η Σερβία συνιστούσε τη Δημόκρατία με τη μεγαλύτερη εδαφική έκταση και το μεγαλύτερο πληθυσμό της πρώην γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας, ο οποίος όμως ήταν διασκορπισμένος σ' ολόκληρη τη Γιουγκοσλαβία. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε έναν από τους κύριους άξονες της πολιτικής της Σερβίας.

Η πλέον συστηματική θεώρηση των αιτίων της σερβικής δυσарέσκειας αναπτύσσεται σ' ένα Μνημόνιο της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών του Βελιγραδίου, που συντάχθηκε το 1985, υπό την εποπτεία του αντιπροέδρου της Antonije Isakovic, επιφανούς συγγραφέα της σύγχρονης Σερβίας¹⁴.

Η αρνητική στάση των Σέρβων απέναντι στην πολιτική κατάσταση, όπως διαμορφώθηκε στην τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία, αποδίδεται σύμφωνα με το Μνημόνιο σε τρεις κυρίως λόγους:

1. Στην πολιτική που ακολούθησε η ομοσπονδιακή κυβέρνηση σε βάρος της Σερβίας, κυρίως στον οικονομικό τομέα, παραχωρώντας στη Σλοβενία και Κροατία τον προεξάρχοντα ρόλο στο σχεδιασμό της οικονομίας της χώρας. Η διακριτική αυτή μεταχείριση ανάγεται από τους συντάκτες του Μνημονίου στην αντι-σερβική προκατάληψη που διακατείχε τόσο το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας πριν από το 1941, όσο και την ίδια την COMINTERN.

2. Στη διαίρεση της Σερβίας σε τρία μέρη σύμφωνα με την αναθεώρηση του συντάγματος του 1974: στην κυρίως Σερβία και στις αυτόνομες επαρχίες της Βοϊβοδίνας και του Κοσσυφο-

πεδίου. Αυτές οι δύο επαρχίες υπήρχαν από την εγκαθίδρυση του τιτοϊκού καθεστώτος αλλά το 1974 αποκτούν το δικαίωμα άμεσης συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων σε ομοσπονδιακό επίπεδο, έχοντας υπερκεράσει κατ' αυτόν τον τρόπο τη Σερβία. Σύμφωνα με το σύνταγμα του 1974, το τρίτο από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το Κοσσυφοπέδιο και η Βοϊβοδίνα μετατρέπονταν σε *de facto* Δημοκρατίες. Ουσιαστικές εξουσίες μεταφέρονταν από το ομοσπονδιακό επίπεδο στις έξι Δημοκρατίες και στις δύο αυτόνομες σερβικές περιοχές, το Κοσσυφοπέδιο και τη Βοϊβοδίνα. Με εξαίρεση την άμυνα, την εξωτερική πολιτική και ορισμένους οικονομικούς τομείς, η ομοσπονδία εξακολούθησε να λειτουργεί σαν τέτοια, αλλά στην πραγματικότητα μεταβλήθηκε σε κράμα ομοσπονδιακού και συνομοσπονδιακού συστήματος αποτελούμενου από οκτώ ενότητες¹⁵. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι το σύνταγμα του 1974 συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας αλλά και στην περαιτέρω αποδυνάμωση της Σερβίας, με τη μετατροπή των δύο επαρχιών σε *de facto* Δημοκρατίες, στις υποθέσεις των οποίων πλέον η Σερβία δεν μπορούσε να αναμειγνύεται¹⁶. Για τους παραπάνω λόγους το σύνταγμα του 1974 χαρακτηρίστηκε «η χειρότερη ιστορική ήττα της Σερβίας σε καιρό ειρήνης που θα μπορούσε να αναλογιστεί κανείς»¹⁷.

Παράλληλα με τη μεταρρύθμιση του συντάγματος έγινε αντίστοιχη μεταρρύθμιση και σε κομματικό επίπεδο, με την οποία παραχωρούνταν το δικαίωμα εκπροσώπησης των αυτόνομων περιοχών στην Κεντρική Επιτροπή από δύο αντιπροσώπους έναντι τεσσάρων από κάθε Δημοκρατία (10ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας, Μάιος 1974). Άμεσο αποτέλεσμα ήταν ότι, τόσο οι Δημοκρατίες που συνέθεταν τη γιουγκοσλαβική ομοσπονδία, όσο και οι δύο σερβικές επαρχίες της Βοϊβοδίνας και του Κοσσυφοπεδίου συμπεριφέρονταν στο εξής σαν ανεξάρτητα κράτη από κάθε άποψη, εκτός από τους τομείς της εξωτερικής πολιτικής και της άμυνας, που παρέμεναν στην αρμοδιότητα της κεντρικής εξουσίας.

Η σερβική κομμουνιστική ηγεσία της εποχής, που αναδείχτηκε μετά τις εκκαθαρίσεις οι οποίες έλαβαν χώρα στις αρχές της δεκαετίας του '70, ήταν ιδιαίτερα ευπειθής στον Τίτο και ανίσχυρη να προβάλει οποιαδήποτε αντίσταση στο νέο σύνταγμα. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε και μετά το θάνατο του Τίτο (1980), οπότε όμως οι φωνές δυσαρέσκειας που είχαν αρχίσει να ακούγονται ανοικτά στη Σερβία, ήδη από τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας, πλήθυναν.

Η σερβική διανόηση τολμά να καταγγείλει την «απόρριψη» της σερβικής εθνικής ταυτότητας: «Μετά το θάνατο του Τίτο, διαπιστώσαμε αυτό που ήδη άλλωστε γνωρίζαμε· η Σερβία αποδυναμώθηκε προκειμένου να διατηρηθεί ο μονολιθικός χαρακτήρας του ομοσπονδιακού κράτους (...). Θεμελιώθηκε ένα κράτος όπου ίσχυε ως κανόνας ότι οι Σέρβοι είναι επικίνδυνοι, για τη Γιουγκοσλαβία και για όλο τον κόσμο (...). Όταν γινόταν λόγος για την ανάγκη καταδίκης του εθνικισμού αναφέρονταν στο σερβικό εθνικισμό»¹⁸. Οι Σέρβοι διανοούμενοι καταγγέλλουν ότι δεν συμμετείχαν ουσιαστικά στην πολιτική ζωή της χώρας, ενώ υποστηρίζεται ότι στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Golí otok, όπου απομονώνονταν οι αντίπαλοι του Τίτο, οι πρώτοι έγκλειστοι ήταν Σέρβοι. Ιδιαίτερη έμφαση άλλωστε δίνεται στο ότι η πλειοψηφία (οι Σέρβοι) υποτάσσεται στη μειοψηφία.

3. Στην αντι-σερβική πολιτική που ακολούθησαν (με την υποστήριξη των άλλων Δημοκρατιών) οι έχοντες αποσχιστικές και αλυτρωτικές τάσεις Αλβανοί του Κοσσυφοπεδίου, με αποτέλεσμα τη μαζική έξοδο των Σέρβων από τη Δημοκρατία αυτή.

Το Μνημόνιο αναφέρεται επίσης στη θέση των Σέρβων στην Κροατία υποστηρίζοντας ότι οι Αρχές της Δημοκρατίας αυτής μεροληπτούσαν σε βάρος του σερβικού πληθυσμού και σε ορισμένες περιπτώσεις έφτασαν ως τη «γενοκτονία». Σύμφωνα με τους συντάκτες του Μνημονίου τα μέτρα αυτά υπάκουαν στην πολιτική που συνοψίζεται στο σλόγκαν «δυνατή Γιουγκοσλαβία, αδύνατη Σερβία». Το βασικό συμπέρασμα αυτού του ντο-

κουμέντου ήταν ότι, υπό τον Τίτο (εν μέρει Κροάτης και εν μέρει Σλοβένος) και τον συνεργάτη του Έντουαρντ Καρντέλι, οι Σέρβοι έτυχαν μεροληπτικής μεταχείρισης στη Γιουγκοσλαβία¹⁹.

Αντίθετα απ' ό,τι υποστηρίχτηκε, οι Σέρβοι δεν απέρριπταν τη Γιουγκοσλαβία στο σύνολό της αλλά μόνο την τιτοϊκή παραλλαγή της. Όπως άλλωστε αναφέρεται στη συνέχεια, ο Μιλόσεβιτς υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής της διατήρησης του ομοσπονδιακού οικοδομήματος της Γιουγκοσλαβίας, με ενισχυμένο μάλιστα το συγκεντρωτικό του χαρακτήρα. Ορισμένοι πίσω από την απόρριψη του τιτοϊκού οικοδομήματος διαβλέπουν τη νοσταλγία των Σέρβων για την πάλαι ποτέ βασιλική Γιουγκοσλαβία. Η εντύπωση που επικρατεί μεταξύ των Σέρβων είναι ότι, παρά τις αδυναμίες του γιουγκοσλαβικού βασιλείου και παρότι δεν ονομαζόταν βασίλειο της Σερβίας, υπήρξε ένα κράτος με το οποίο η Σερβία μπορούσε να ταυτιστεί, στο βαθμό που της εξασφάλιζε τον ηγετικό ρόλο. Αυτό συνάγεται από πολλά βιβλία και άρθρα που ακολούθησαν τη δημοσίευση του Μνημονίου. Τόσο το Μνημόνιο όσο και τα δημοσιεύματα Σέρβων διανοομένων της εποχής αυτής παραπέμπουν στο *Nacertanije* (Σκιαγραφία), το εθνικό πρόγραμμα για μεγαλύτερη Σερβία που συντάχθηκε το 1844 από τον Ilija Garasanin (1812-1874), τον Σέρβο υπουργό των Εσωτερικών. Σύμφωνα με τον Γκαρασάνιν, το μελλοντικό κράτος θα συνιστούσε το διάδοχο του βραχύβιου σερβικού του 14ου αιώνα, του βασιλιά Στέφαν Ντουςάν, και θα περιλάμβανε όλους τους Σέρβους της Σερβίας, του Μαυροβουνίου, της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, του Κόσοβο και ορισμένα τμήματα της επί Τίτο ονομασθείσης Δημοκρατίας της Μακεδονίας²⁰. Το πρόγραμμα αυτό βασιζόταν στα «ιστορικά δίκαια» του μεσαιωνικού σερβικού κράτους και έχει υποστηριχθεί ότι παρέμεινε η βάση της σερβικής πολιτικής, μέχρι τα γεγονότα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, οπότε η Σερβία αναγκάστηκε να συγκατατεθεί στην ίδρυση του βασιλείου των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων. Αλλά η Μεγαλύτερη

Σερβία, βασισμένη στη μεσαιωνική παράδοση, παρέμεινε το όραμα των Σέρβων εθνικιστών²¹.

Αν το Μνημόνιο είναι η θεωρητική βάση για την ενίσχυση των Σέρβων στη Γιουγκοσλαβία, στη μετα-τιτοϊκή εποχή ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, που αναδεικνύεται ηγέτης του Σερβικού Κομμουνιστικού Κόμματος το 1986, ένα χρόνο δηλαδή μετά τη δημοσίευση του Μνημονίου, υποδεικνύει τη δράση για την εφαρμογή του προγράμματος. Μέσα σ' ένα χρόνο από την ανάδειξή του στην ηγεσία, έχει συσπειρώσει γύρω του τους Σέρβους προκειμένου να τους οδηγήσει σ' αυτό που οι ίδιοι αποκαλούν *treci srpski ustanak*, δηλαδή τρίτη σερβική εξέγερση, συνέχεια των δύο προηγούμενων που έλαβαν χώρα στο 19ο αιώνα κατά των Τούρκων²².

1.5. Η τελευταία ομοσπονδιακή κυβέρνηση και ο Σ. Μιλόσεβιτς

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η τελευταία ομοσπονδιακή κυβέρνηση ενίσχυσε τη θέση του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς στην εξουσία, απ' τη μια ασκώντας κριτική στη Σλοβενία για αποσχιστικές τάσεις και από την άλλη επικροτώντας τα μέτρα του Σέρβου ηγέτη για την αντιμετώπιση του αλβανικού προβλήματος.

Στις 16 Μαρτίου 1989 σχηματίστηκε η τελευταία ομοσπονδιακή κυβέρνηση μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Μίκουλιτς, το Δεκέμβριο του 1988, που ασκούσε καθήκοντα πρωθυπουργού από το 1986. Στην κυβέρνηση του Άντε Μάρκοβιτς (Κροάτη), ένθερμου υποστηρικτή της διατήρησης της ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας, κυριαρχούσαν οι ισχυρότερες Δημοκρατίες της Κροατίας, της Σερβίας και της Σλοβενίας. Η Σερβία ισχυροποίησε τη θέση της στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση, εξασφαλίζοντας το πόστο του υπουργού των Εσωτερικών, το οποίο κατέλαβε ο απόστρατος στρατηγός Πέταρ Γκρασάνιν ενώ στο πόστο του υπουργού Εξωτερικών παρέμεινε ο Βλαντι-

μίρ Λόντσαρ (Κροάτης) και στο υπουργείο 'Αμυνας ο στρατηγός Βέλικο Καντίγιεβιτς (επίσης Κροάτης). Το έργο της κυβέρνησης αυτής ήταν ιδιαίτερα δύσκολο στο βαθμό που είχε να αντιμετωπίσει τη χειρότερη οικονομική, καινωνική και πολιτική κατάσταση που γνώρισε η Γιουγκοσλαβία από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Μετά το θάνατο του Τίτο εφαρμόστηκε ο συνταγματικός νόμος που προέβλεπε την αρχή της ίσης εκπροσώπησης των Δημοκρατιών και των επαρχιών. Το σύστημα αυτό εξασφαλίστηκε μέσω της εκ περιτροπής και κατ' έτος εναλλαγής στις κορυφαίες θέσεις του προεδρείου του Κόμματος και του Προέδρου του κράτους, αρχή όμως που δεν ακολουθήθηκε για τον πρωθυπουργό. Από το 1982 και μετά όλοι οι πρωθυπουργοί ήταν Κροάτες. Είναι ενδιαφέρον άλλωστε να παρατηρηθεί ότι στη θέση αυτή δεν τοποθετήθηκε ποτέ Σλαβομακεδόνας, Αλβανός ή Ούγγρος και ότι οι εθνότητες αυτές εκπροσωπούνταν συνήθως από υπουργούς²³.

Συχνή ήταν η κριτική που ασκήθηκε από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση σε βάρος της Σλοβενίας και της τακτικής των Αλβανών του Κόσοβο. Η κριτική αυτή είχε φυσικό επακόλουθο την ενίσχυση της θέσης της Σερβίας. Συγκεκριμένα ο υπουργός 'Αμυνας κατ' επανάληψη άσκησε κριτική στη Δημοκρατία της Σλοβενίας υποστηρίζοντας ότι οι επιθέσεις σε βάρος του ομοσπονδιακού στρατού στρέφονται κατά της Γιουγκοσλαβίας ως ομοσπονδίας. Επίσης απέδιδε την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στο Κόσοβο κυρίως στους εθνικιστές Αλβανούς και εναπέθετε στον ομοσπονδιακό στρατό την καταστολή της «αντεπανάστασης» με αποσχιστικές τάσεις των Αλβανών, έργο που θεωρούσε βασική προϋπόθεση για τη συνέχιση «της ύπαρξης της Γιουγκοσλαβίας»²⁴.

'Αλλωστε η τοποθέτηση του Σέρβου Πέταρ Γκρασάνιν στη θέση του υπουργού των Εσωτερικών υποδήλωνε την υιοθέτηση «σκληρής γραμμής» στην επίλυση του προβλήματος του Κόσοβο σε ομοσπονδιακό επίπεδο και χαρακτηρίστηκε πολιτική νίκη

του Μιλόσεβιτς. Πράγματι ο Μιλόσεβιτς πέτυχε την υποστήριξη της πολιτικής του στο Κόσοβο τόσο από τον ίδιο τον πρωθυπουργό όσο και από την ομοσπονδιακή και κομματική ηγεσία. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι απόψεις του Γιουγκοσλάβου πρωθυπουργού συνέπιπταν με εκείνες του υπουργού των Εσωτερικών και του Σερβικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Ο Μάρκοβιτς επικροτούσε τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις της Σερβίας επισημαίνοντας ότι θα επιδράσουν σταθεροποιητικά στο Κόσοβο.

Παρ' όλα αυτά αρκετοί Αλβανοί, Κροάτες και Σλοβένοι θεωρούσαν την πολιτική αυτή επιθετική που απέβλεπε κύρια στην αφαίρεση της ευρείας αυτονομίας του Κόσοβο την οποία είχε παραχωρήσει στην επαρχία το σύνταγμα του 1974. Υποστήριζαν μάλιστα ότι η ανάθεση του υπουργείου Εσωτερικών στον Γκρασάνιν φανέρωνε την υποχωρητικότητα μιας αδύναμης ομοσπονδιακής ηγεσίας μπροστά σ' έναν αποφασισμένο και επιθετικό Μιλόσεβιτς. Χωρίς αμφιβολία η τοποθέτηση του Γκρασάνιν ως υπουργού των Εσωτερικών διευκόλυνε την εφαρμογή «ειδικών μέτρων», προκειμένου να επιτευχθεί η κατασταλτική πολιτική της Σερβίας στο Κόσοβο. Λίγο αργότερα ο Γκρασάνιν αντικαθιστούσε τον Ιβάν Στάμπολιτς ως Πρόεδρος της Σερβίας. Ας σημειωθεί ότι και η τύχη του τελευταίου συνδέθηκε με το Κόσοβο, μια και απομακρύνθηκε επειδή θεωρήθηκε ιδιαίτερα «μαλακός» στο χειρισμό του προβλήματος²⁵.

Αν ωστόσο η τελευταία ομοσπονδιακή κυβέρνηση ενισχύει τον Μιλόσεβιτς, αυτό δεν αρκεί για την επικράτηση των απόψεών του σχετικά με την ενίσχυση του συγκεντρωτισμού σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Πράγματι, κατά τη διάρκεια του 1990-1991, οι Σέρβοι καταβάλλουν προσπάθεια συγκρότησης σε ομοσπονδιακό επίπεδο ενός πιο συγκεντρωτικού ομοσπονδιακού συστήματος, προκειμένου να εξασφαλιστεί με τον τρόπο αυτόν η επιβίωση της Γιουγκοσλαβίας. Οι προσπάθειές τους ωστόσο αποβαίνουν άκαρπες. Οι πολυκομματικές εκλογές του 1990 έδωσαν ουσιαστική ώθηση στις συνομοσπονδιακές τάσεις, κα-

θώς η άνοδος του εθνικισμού συνόδευε την εισαγωγή του δημοκρατικού συστήματος. Μέχρι τον Ιούνιο του 1991 η Γιουγκοσλαβία ασκούσε σε ομοσπονδιακό επίπεδο την άμυνα, την εξωτερική πολιτική και εν μέρει την οικονομική πολιτική, αν και παρατηρούνταν η τάση κάθε Δημοκρατία χωριστά να ακολουθεί παράλληλη εξωτερική και οικονομική πολιτική και σε ορισμένες περιπτώσεις να αναπτύσσει της δικές της αμυντικές δυνάμεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Μίλαν Κούτσαν, ο Πρόεδρος της Σλοβενίας, επέμενε στις αρχές του 1991, για διάλογο μεταξύ των Δημοκρατιών, απορρίπτοντας τα ομοσπονδιακά όργανα.

Στις 15 Μαΐου 1990 ανέλαβε ο Μπόρισαβ Γιόβιτς (Σέρβος) τη συλλογική ομοσπονδιακή προεδρία και ο Στίπε Σούβαρ (Κροάτης) ορίστηκε αντιπρόεδρος. Ο Γιόβιτς μόλις ανέλαβε τα καθήκοντά του επισήμανε την ανάγκη διατήρησης της πολιτικής σταθερότητας της Γιουγκοσλαβίας και άσκησε δριμεία κριτική στη Σλοβενία και στην Κροατία γιατί σύμφωνα με τον ίδιο υπονόμευσαν την προσπάθεια εκδημοκρατισμού του ομοσπονδιακού συστήματος και μεταρρύθμισης του συνταγματικού χάρτη. Πρότεινε ένα σχέδιο αποτελούμενο από 13 σημεία προκειμένου να προστατευτεί η ακεραιότητα της χώρας. Το σχέδιο αυτό εισήγαγε έναν νέο, πιο συγκεντρωτικό ομοσπονδιακό συνταγματικό χάρτη που, μεταξύ άλλων, προέβλεπε την ακύρωση από τις ομοσπονδιακές αρχές των νόμων και των συνταγματικών αλλαγών που υιοθετούνταν μονομερώς από τις Δημοκρατίες. Επίσης προέτρεπε την απαγόρευση των πολιτικών κομμάτων που υποκινούν το εθνικό και θρησκευτικό μίσος. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ο Γιόβιτς καταδίκασε τη διενέργεια των πολυκομματικών εκλογών στη Σλοβενία και στην Κροατία. Ωστόσο, το σχέδιό του δεν υιοθετήθηκε σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Η διαδικασία εκδημοκρατισμού και ανεξαρτητοποίησης των Δημοκρατιών είχε ήδη μπει σε κίνηση²⁶.

1.6. Η αντιπαράθεση Σερβίας-Σλοβενίας απέναντι στο πολυκομματικό σύστημα

1.6.1. Στα πλαίσια του Γιουγκοσλαβικού Κομμουνιστικού Κόμματος

Στους κόλπους του ΓΚΚ η σερβική ηγεσία υιοθέτησε ιδιαίτερα σκληρή στάση και τάχθηκε κατά της πιθανότητας σχηματισμού κυβέρνησης συνασπισμού. Στις 2 Σεπτεμβρίου 1989, ο Ντουςάν Σκρέμπιτς, Σέρβος αντιπρόσωπος στο 23μελές προεδρείο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΓ, δήλωσε ότι «το ΚΚΓ δεν πρέπει να παραιτηθεί από την εξουσία όπως συνέβη στην Πολωνία· ή να αποδεχθεί το ενδεχόμενο σχηματισμού κυβερνήσεων συνασπισμού, στις οποίες το Κομμουνιστικό Κόμμα θα μοιραζόταν την πολιτική εξουσία με τα κόμματα της αντιπολίτευσης». Ο ίδιος διευκρίνιζε ότι οι κομμουνιστές «θα πρέπει να ανέχονται χάριν της δημοκρατίας όσους σκέφτονται διαφορετικά αλλά δεν θα πρέπει να επιτραπεί στις μειοψηφίες να σχηματίσουν ομάδες μέσα στο Κόμμα»²⁷. Την άποψη αυτή συμμεριζόταν η πλειοψηφία των Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών, αν και την ίδια περίοδο η ηγεσία των δημοκρατικών κομμάτων στη Σλοβενία επιδιώκει τη συμμετοχή στις εκλογές με αντίπαλο το Κομμουνιστικό Κόμμα.

Λίγους μήνες αργότερα, στις 20 Ιανουαρίου 1990, ο Συνασπισμός των Κομμουνιστών της Γιουγκοσλαβίας (ΣΚΓ) άρχισε τις εργασίες του 14ου (έκτακτου) συνεδρίου του στο Βελιγράδι. Πριν την έναρξη του συνεδρίου ο Συνασπισμός των Κομμουνιστών κάθε Δημοκρατίας αποδέχτηκε ένα σχέδιο με τις βασικές αρχές της πολιτικής που θα ακολουθούσε το συνέδριο. Το κείμενο αυτό με τίτλο «Για μια νέα σκιαγράφηση του Δημοκρατικού Σοσιαλισμού στη Γιουγκοσλαβία» εξήγγειλε το «τέλος του αυταρχικού σοσιαλισμού» και διατεινόταν ότι ο ΣΚΓ υποστήριζε την ελευθερία του συναθροίζεσθαι και του λόγου και όλες τις

πολιτικές ελευθερίες «ανεξάρτητα από το πολιτικό πιστεύω του καθενός» και παρήγγειλε τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών «εγγυημένων από το σύνταγμα». Υποστήριζε την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, τη μεικτή οικονομία και την πλήρη «συμμετοχή της Γιουγκοσλαβίας στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης», περιλαμβανομένης της ένταξης της Γιουγκοσλαβίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. «Προβαίνουμε σ' όλες αυτές τις αλλαγές προκειμένου αύριο να μην είναι πολύ αργά για τη Γιουγκοσλαβία».

Παρά τις διακηρύξεις του κειμένου ήταν γνωστές πριν την έναρξη του συνεδρίου οι μεγάλες διαφορές που χώριζαν τους ριζοσπάστες ανανεωτές του Σλοβενικού Κομμουνιστικού Κόμματος, που υποστήριζε την πολυκομματική δημοκρατία και τη μετατροπή του ΣΚΓ σε χαλαρή ένωση ανεξάρτητων δημοκρατικών κομμάτων, και τους κομμουνιστές της Σερβίας που υποστήριζαν το «δημοκρατικό συγκεντρωτισμό» και προειδοποιούσαν ότι οι εθνικιστές θα εκμεταλλεύονταν τον πολιτικό πλουραλισμό και την εφαρμογή του πολυκομματικού συστήματος, για το διαμελισμό της χώρας. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι συζητήσεις του συνεδρίου κατέληξαν σε οξεία αντιπαράθεση μεταξύ των οπαδών των σερβικών και των σλοβενικών απόψεων.

Ο πρόεδρος του συνεδρίου Σλαβομακεδόνας Πάνσέβσκι φάνηκε να κλίνει προς το μέρος των Σέρβων επαναλαμβάνοντας συνεχώς ότι ο πολιτικός πλουραλισμός «πρέπει να έχει σοσιαλιστικό προσανατολισμό και ομοσπονδιακή δομή». Απ' την πλευρά της η σλοβενική αντιπροσωπεία υπενθύμισε στους άλλους συνέδρους τις αλλαγές που λάμβαναν χώρα στην Ανατολική Ευρώπη και προειδοποίησε ότι το συνέδριο συνιστούσε «την τελευταία ευκαιρία για τους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές προκειμένου να στραφούν προς τον πολυκομματισμό». Το σλοβενικό κόμμα παρουσίασε στη συνέχεια προτάσεις για ανανέωση της ομοσπονδιακής δομής του Κόμματος, που θα αποτελούνταν από οκτώ ανεξάρτητα κόμματα ελεύθερα να προβούν σε μεταρρυθμίσεις κατά βούληση. Η πρόταση αυτή απορρίφθηκε

κατηγορηματικά από τον Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς που κατηγορήσε τους Σλοβένους για δημιουργία κλίματος «εμφύλιας διαμάχης τόσο στο Κόμμα όσο και στη χώρα».

Η Επιτροπή, που ήταν επιφορτισμένη με τη Μεταρρύθμιση του ΣΚΓ, βρέθηκε αντιμέτωπη όχι μόνο με τις εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις των Σλοβένων και των Σέρβων αλλά και με εκείνες τις προτάσεις που απέβλεπαν, απ' τη μία στη μετατροπή του Κόμματος σε Σοσιαλιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας, και απ' την άλλη στη διάσπαση του Κόμματος σε κομμουνιστικό και σε σοσιαλιστικό. Στις 22 Ιανουαρίου το συνέδριο ψήφισε υπέρ του τερματισμού του ηγετικού ρόλου του Κομμουνιστικού Κόμματος με συντριπτική πλειοψηφία. Παρ' όλ' αυτά καταψηφίστηκε η σλοβενική πρόταση για αναδιοργάνωση του ομοσπονδιακού Κόμματος. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την αποχώρηση των 126 μελών της σλοβενικής αντιπροσωπείας, σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την απόρριψη της πρότασής τους καθώς και για τη μη αναφορά, στο σχέδιο του τελικού κειμένου τού συνεδρίου, στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην ανάγκη ανάπτυξης στενών δεσμών με τις πολιτικές οργανώσεις της Δύσης. Αμέσως μετά ο Σλοβενικός Κομμουνιστικός Συνασπισμός ανακοίνωσε τη διακοπή των δεσμών του με το ΣΚΓ.

Η πρόταση του Μιλόσεβιτς για συνέχιση του συνεδρίου, χωρίς τη σλοβενική αντιπροσωπεία, απορρίφθηκε ενώ την επομένη ανακοινώθηκε από το προεδρείο η αναβολή, τόσο της υιοθέτησης του τελικού κειμένου του συνεδρίου, όσο και της εκλογής νέας ηγεσίας του Κόμματος. Γιουγκοσλάβοι και ξένοι παρατηρητές διείδαν στη διακοπή του συνεδρίου τη διάλυση του ΣΚΓ.

Ο ομοσπονδιακός πρωθυπουργός Άντε Μάρκοβιτς δήλωσε την επομένη της διακοπής του συνεδρίου ότι «η Γιουγκοσλαβία εξακολουθεί να υπάρχει με ή χωρίς το ΣΚΓ». Τον ίδιο μήνα έκαναν την εμφάνισή τους τα πρώτα κόμματα της αντιπολίτευσης στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, στη Σερβία και στη Βοϊβοδίνα, ενώ άλλες Δημοκρατίες σχεδίαζαν ήδη τις πρώτες πολυκομματικές εκλογές²⁸.

1.6.2. Άλλα σημεία τριβής

Η ψύχρανση των σχέσεων Σερβίας-Σλοβενίας τοποθετείται χρονικά στο καλοκαίρι του 1988, οπότε ο Μιλόσεβιτς άρχισε να οργανώνει συγκεντρώσεις στη Σερβία, στο Κόσοβο και στη Βοϊβοδίνα, προκειμένου να εξασφαλίσει τη λαϊκή υποστήριξη για τη μεταρρύθμιση του συντάγματος (μεταρρύθμιση που τελικά έλαβε χώρα το Μάρτιο του 1989).

Οι κυριότερες διαφορές μεταξύ των δύο πλευρών αφορούσαν τον τρόπο επίλυσης των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων της Γιουγκοσλαβίας. Αν και τόσο η Σερβία όσο και η Σλοβενία πρόκριναν ως προσφορότερο για τη Γιουγκοσλαβία το δυτικό οικονομικό σύστημα και τον πολιτικό πλουραλισμό, διαφωνούσαν όσον αφορά τον τρόπο πραγματοποίησης των στόχων αυτών.

Οι Σλοβένοι έδιναν έμφαση στην περιφερειακή αυτονομία, στον πολιτικό πλουραλισμό και στην ανάπτυξη δεσμών με τη Δύση και έβαζαν σε δεύτερη μοίρα το κίνημα των αδεσμεύτων και τις σχέσεις με τις χώρες του Τρίτου Κόσμου. Οι παραπάνω προτεραιότητες έρχονταν σε αντίθεση με τις προσπάθειες της Σερβίας να εφαρμόσει συγκεντρωτική οικονομική πολιτική και να αποδώσει στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση μεγαλύτερες εξουσίες. Τόσο άλλωστε η Σλοβενία όσο και η Κροατία κατηγορούσαν τη Σερβία ότι προσπαθεί να αντικαταστήσει τη χαλαρή ομοσπονδία με ένα συγκεντρωτικό κράτος κάτω από τον έλεγχο της Σερβίας.

Άλλα σημεία τριβής μεταξύ Σλοβενίας και Σερβίας ήταν η πολιτική της τελευταίας στο Κόσοβο και η επιβολή ειδικών μέτρων ασφαλείας. Η σλοβενική αντίδραση προκάλεσε αρχικά την οργή τόσο των πολιτικών όσο και των διανοουμένων της Σερβίας. Το Μάιο του 1989 η Σερβία δέχτηκε τη σλοβενική πρόταση για συνομιλίες υπό τον όρο ότι η Σλοβενία θα αλλάξει στάση απέναντι στο Κόσοβο, καθώς και ιδέες για την πολιτική

που θα πρέπει να ακολουθήσουν η Γιουγκοσλαβία και το ΚΚΓ. Τέλος έθετε όρο τη μη ανάμειξη της Σλοβενίας στα εσωτερικά της Σερβίας. Η επίσημη αντίδραση της Σλοβενίας στους όρους του Μιλόσεβιτς ήταν ότι η Σερβία «κλείνει την πόρτα» στο διάλογο μεταξύ των δύο Δημοκρατιών²⁹. Τέλος, ο φιλικά διακείμενος προς τον Μιλόσεβιτς Τύπος άσκησε σφοδρή κριτική στη συμμετοχή της Σλοβενίας στην πολιτιστική και οικονομική οργάνωση Alpe-Jadran (Alpine-Adriatic). Η ομάδα που συστήθηκε το Νοέμβριο του 1978 περιλαμβάνει 15 επαρχίες σε 5 χώρες (Γιουγκοσλαβία, Ιταλία, Αυστρία, Ουγγαρία και Δυτική Γερμανία). Η πρωτοβουλία αυτή χαρακτηρίστηκε «αντισερβική συνωμοσία» που παραπέμπει στην εποχή των Αψβούργων, όταν είχε αναληφθεί ανάλογη προσπάθεια συνεργασίας και επιχειρήθηκε εκ νέου από τον Ουίνστον Τσόρτσιλ στη δεκαετία του '20³⁰.

Η ψήφιση των συνταγματικών μεταρρυθμίσεων από τη σλοβενική Βουλή, που προέβλεπε μεταξύ άλλων τη δυνατότητα απόσχισής της Σλοβενίας από τη Γιουγκοσλαβία, επέτεινε το χάσμα μεταξύ της Σλοβενίας και της Σερβίας.

Απ' τη μεριά της η Κροατία διαμαρτυρόταν για τις διαστάσεις της αντικροατικής προπαγάνδας στη Σερβία και κατηγορούσε τη σερβική κυβέρνηση ότι προσάπτει στους Κροάτες το έγκλημα της γενοκτονίας. «Εκατοντάδες άρθρα αναπτύσσουν το επιχείρημα ότι οι Κροάτες ρέπουν εκ φύσεως στη γενοκτονία, είναι αντι-Σέρβοι και αντι-Γιουγκοσλάβοι... Αυτό όχι μόνο εκτρέφει τον εθνικισμό αλλά προκαλεί και αισθήματα ανησυχίας και φόβου μεταξύ των πολιτών της Κροατίας και χωρίς αμφιβολία ενισχύει τον κροατικό εθνικισμό και τα αντι-σερβικά αισθήματα», κατήγγειλε ο Σέλεστιν Σάρντελιτς, μέλος τού 13μελούς προεδρείου του Κροατικού Κομμουνιστικού Κόμματος, εκπρόσωπος της μετριοπαθούς πτέρυγας.

Απ' τη μεριά της η Σερβία κατηγορούσε τους Σλοβένους και σε μικρότερο βαθμό τους Κροάτες για τάσεις απόσχισής και διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας. Μάλιστα, η σερβική ηγεσία εξέ-

φρασε την πεποίθηση ότι «η προπαγάνδα που ασκείται από τα σλοβενικά και κροατικά έντυπα είναι πιο επιθετική και καταστροφική από την προπαγάνδα του εξωτερικού»³¹. Η αντιπαράθεση μεταξύ Σερβίας από τη μια και Σλοβενίας, Κροατίας απ' την άλλη συνεχίστηκε αμείωτη και μετά την αναγνώριση της ανεξαρτησίας των πρώην γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών.

1.7. Άνοδος του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς στην εξουσία

Με την άνοδο του Μιλόσεβιτς στην εξουσία παρατηρείται έξαρση του εθνικισμού στη Σερβία. Ο νέος ηγέτης οφείλει τη φήμη του στην πολιτική που ακολούθησε ως προστάτης των συμφερόντων της σερβικής κοινότητας στο Κόσοβο. Μόλις ένα χρόνο μετά την εκλογή του στην ηγεσία του κόμματος (Μάιος 1986) η πολιτική του εστιάστηκε στην ανάγκη μεταρρύθμισης του συντάγματος, προκειμένου να επανέλθουν στη Σερβία εξουσίες ελέγχου των αυτόνομων περιοχών που της είχαν αφαιρεθεί με τις συνταγματικές διατάξεις του 1974. Οι σερβικές αρχές επέμεναν ότι οι μεταρρυθμίσεις αυτές ήταν αναγκαίες για να επιτευχθεί η «ενότητα» της σερβικής Δημοκρατίας και να εξασφαλιστεί η προστασία των Σέρβων του Κόσοβο. Η αποδοχή των μεταρρυθμίσεων από την τοπική Βουλή του Κόσοβο (23 Μαρτίου 1987), κάτω από την άσκηση πίεσης, επέδρασε σαν καταλύτης στις περαιτέρω εξελίξεις και συνιστά ορόσημο στην κλιμάκωση της βίας στο Κόσοβο³². Ας σημειωθεί ότι η προσπάθεια του ομοσπονδιακού κράτους και της κομματικής ηγεσίας, το καλοκαίρι του 1987, να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα του Κοσσυφοπεδίου σαν γιουγκοσλαβικό και όχι αποκλειστικά ως σερβικό, απέβη άκαρπη. Το Νοέμβριο του 1988 περίπου 100.000 Αλβανοί συμμετείχαν σε διαδηλώσεις ενώ το Φεβρουάριο του 1989 μια καλά οργανωμένη γενική απεργία ακινητοποίησε τα πάντα στο Κόσοβο. Οι συγκρούσεις των Αλβανών με την αστυνομία στα τέλη Μαρτίου προκάλεσαν το θάνατο τουλάχιστον 24

διαδηλωτών και συνιστούν την έκρηξη της πρώτης σοβαρής εμφύλιας διαμάχης από το 1945 (βλέπε σχετικό κεφάλαιο).

Οι συνταγματικές αλλαγές, που αποσκοπούσαν στο μεγαλύτερο έλεγχο εκ μέρους της Σερβίας της δικαστικής εξουσίας, της εξωτερικής πολιτικής, της άμυνας, του κοινωνικού και οικονομικού σχεδιασμού στο Κόσοβο, σύμφωνα με μερίδα του αλβανόφωνου Τύπου της περιοχής, δεν έπλητταν τα εθνικά δικαιώματα των Αλβανών, παρά τους αντίθετους ισχυρισμούς των Αλβανών εθνικιστών³³. Την άποψη αυτή συμμερίζονταν και ηγετικά στελέχη του ομοσπονδιακού στρατού όπως ο αντιναύαρχος Πέταρ Σίμιτς (Βόσνιος-Κροάτης)³⁴.

Τα γεγονότα στο Κόσοβο και η άκαμπτη στάση του Σέρβου ηγέτη, το καλοκαίρι του 1988, σηματοδοτούν την αλλαγή στη στάση των περισσότερο ανεπτυγμένων Δημοκρατιών της Γιουγκοσλαβίας απέναντι στον Μιλόσεβιτς. Έκτοτε ο Σέρβος ηγέτης γίνεται στόχος σφοδρής κριτικής από τους πολιτικούς, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και τους διανοούμενους της Κροατίας και της Σλοβενίας. Πολλοί Σλοβένοι χαρακτηρίζουν τους Αλβανούς «Εβραίους της Γιουγκοσλαβίας» και προσάπτουν στον Μιλόσεβιτς ότι εκμεταλλεύεται τα εθνικιστικά αισθήματα των Σέρβων, προκειμένου να ικανοποιήσει τις προσωπικές του πολιτικές φιλοδοξίες. Δεν είναι ωστόσο λίγοι εκείνοι που εκφράζουν έντονη ανησυχία για τον αυξανόμενο αλβανικό εθνικισμό. Συγκρίνοντας τους δύο εθνικισμούς —το σερβικό και τον αλβανικό— ορισμένα ηγετικά στελέχη, όπως ο πρόεδρος του γιουγκοσλαβικού κόμματος Στίπε Σούβαρ (Κροάτης), δεν διστάζουν να δηλώσουν ότι ο σερβικός είναι πιο επικίνδυνος στο βαθμό που εκφράζει το μεγαλύτερο έθνος της Γιουγκοσλαβίας³⁵.

Στο εσωτερικό ωστόσο της Σερβίας ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς προκαλεί θαυμασμό και διαθέτει φανατικούς οπαδούς που πιστεύουν ακράδαντα ότι ο Σέρβος ηγέτης είναι ικανός να δώσει στο σερβικό λαό τη θέση που του ανήκει και να τον βγάλει από την υπότέλεια, που τον είχε καταδικάσει το καθεστώς του Τίτο. Υπάρχουν άλλωστε έκδηλα σημάδια προσωπολατρίας τα οποία

καλλιεργήθηκαν έντεχνα από τον Σέρβο ηγέτη στους κόλπους του σερβικού λαού. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις εκδηλώσεις που έλαβαν χώρα στο Ρολје του Κόσοβο στις 28 Ιουνίου 1989, κατά τον εορτασμό της 600ής επετείου της ήττας του σερβικού στρατού από τους Οθωμανούς Τούρκους, που εξελίχθηκε στο μεγαλύτερο εορτασμό του σερβικού εθνικισμού των τελευταίων χρόνων και στον οποίο δέσποζαν τα πορτρέτα του Σέρβου ηγέτη που επευφημούνταν από ομοεθνείς του απ' όλη τη Γιουγκοσλαβία, τη Βόρεια Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη. Περίπου 1.000.000 άτομα παρακολούθησαν τις εκδηλώσεις ενώ 1.000 δημοσιογράφοι κάλυψαν το γεγονός. Παντελής ήταν η απουσία πορτρέτων του Τίτο ενώ στο λόγο του ο Σέρβος ηγέτης δεν άφησε περιθώρια συνδιαλλαγής της Σερβίας με την πολυπληθέστερη εθνική μειονότητα της Γιουγκοσλαβίας, τους Αλβανούς³⁶.

Λίγους μήνες αργότερα (Νοέμβριος 1989) διενεργούνται στη Σερβία «πολυκομματικές» και προεδρικές εκλογές. Αρκετοί Σέρβοι δήλωσαν ωστόσο απογοητευμένοι από τη μη εισαγωγή πιο δημοκρατικού συστήματος στη Γιουγκοσλαβία, μια και το σύστημα επέτρεψε στον Μιλόσεβιτς να βγάλει από τις εκλογικές λίστες όσους υποψηφίους ο ίδιος θεώρησε ανεπιθύμητους και να επιτρέψει μόνο σε τρεις θερμούς υποστηρικτές του να είναι και αυτοί υποψήφιοι για το προεδρικό αξίωμα. Τελικά στις εκλογές αυτές ο Μιλόσεβιτς συγκέντρωσε το 86% των ψήφων και επανήλθε στην προεδρία όπου είχε εκλεγεί το Μάρτιο του 1989. Τις 90 έδρες του σερβικού κοινοβουλίου διεκδίκησαν μόνο 108 υποψήφιοι, παρότι η σερβική αντιπολίτευση είχε απαιτήσει την κάθοδο στις εκλογές τουλάχιστον 180. Ανεξάρτητοι υποψήφιοι δεν συμπεριλήφθηκαν στους εκλογικούς καταλόγους. Όλοι εξάλλου προέρχονταν από τη Σοσιαλιστική Συμμαχία (προκομμουνιστική ένωση κομμάτων)³⁷.

Στις 17 Φεβρουαρίου 1990 το Σερβικό Κομμουνιστικό Κόμμα ψήφισε το σχηματισμό νέου κόμματος με τη σύμπραξη της Σοσιαλιστικής Συμμαχίας, με την ονομασία Σερβικό Σοσιαλιστικό Κόμμα.

Στις 17 Ιουλίου 1990 ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς εξελέγη πρόεδρος του νέου κόμματος συγκεντρώνοντας 1.299 ψήφους, έναντι 60 ψήφων που συγκέντρωσε ο ηγέτης της Σοσιαλιστικής Συμμαχίας Ραντμίλα Αντελίκοβα. Σε αντίθεση με τις άλλες Δημοκρατίες η Σερβία δεν έσπευσε να ορίσει ημερομηνία εκλογών. Τελικά οι πρώτες πολυκομματικές εκλογές από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στη Σερβία έλαβαν χώρα σε δύο γύρους, στις 9 και 23 Δεκεμβρίου 1990. Νικητής αναδείχτηκε ο Μιλόσεβιτς που με την πολιτική του στο Κόσοβο είχε σχηματίσει το προφίλ του αναμφισβήτητου προστάτη των Σέρβων σ' όλη τη Γιουγκοσλαβία. Συγκέντρωσε το 65% των ψήφων και αναδείχτηκε Πρόεδρος ενώ το κόμμα του, με 47% των ψήφων κατέλαβε τις 194 απ' τις 250 έδρες.

Η αντιπολίτευση βοήθησε στη νίκη του Μιλόσεβιτς αφού δεν κατέβηκε ενωμένη και δεν κατόρθωσε να εξασφαλίσει ίση μεταχείριση κατά την προεκλογική εκστρατεία στα μέσα ενημέρωσης. Δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι ο Τύπος του Βελιγραδίου, ειδικότερα το συγκρότημα της «Πολίτικα», ελεγχόταν από τον Μιλόσεβιτς και το κόμμα του που υποστηρίχτηκαν κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας και από τον στρατηγό Καντίγιεβιτς, τον ομοσπονδιακό υπουργό Άμυνας.

Ως σπουδαιότερος αντίπαλος του Μιλόσεβιτς παρουσιάστηκε ο Βουκ Ντράσκοβιτς, λογοτέχνης, πρώην κομμουνιστής και νυν εθνικιστής, ηλικίας 44 ετών, ηγέτης του Σερβικού Κινήματος Αναγέννησης (ΣΚΑ), που εκμεταλλεύτηκε την αφύπνιση του εθνικισμού στη Σερβία. Τα συνθήματα της προεκλογικής του εκστρατείας επικεντρώθηκαν στο ένδοξο παρελθόν της Σερβίας και στην ανάγκη πλήρους αποδυνάμωσης των κομμουνιστών. Ο Ντράσκοβιτς υποσχέθηκε την αποκατάσταση του αρχηγού των τσέτνικ Ντράζα Μιχαήλοβιτς καθώς και τη διενέργεια δημοψηφίσματος για την παλινόρθωση της μοναρχίας, ενώ κατηγόρησε το Σοσιαλιστικό Σερβικό Κόμμα ότι επιδιώκει να μετατρέψει τη Σερβία στο τελευταίο «μπολσεβίκικο γκέτο» της Ευρώπης.

Το κόμμα του Βουκ Ντράσκοβιτς ήρθε δεύτερο στις προεδρικές εκλογές συγκεντρώνοντας το 20% των ψήφων και κατακτώντας μόλις 19 έδρες στο κοινοβούλιο³⁸. Εικάζεται ότι το ΣΚΑ έχασε αρκετές ψήφους εξαιτίας των εκκλήσεων του Ντράσκοβιτς για αλλαγή των σερβικών συνόρων, προκειμένου να περιληφθούν τμήματα της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και της Κροατίας, που θορύβησαν πολλούς ψηφοφόρους γιατί θεωρήθηκε ότι κάτι τέτοιο θα μπορούσε να προκαλέσει την έναρξη εμφύλιου πολέμου³⁹.

Τις υπόλοιπες έδρες μοιράστηκαν η Δημοκρατική Κοινότητα των Ούγγρων της Βοϊβοδίνας (οκτώ), οι ανεξάρτητοι (οκτώ), το Δημοκρατικό Κόμμα (επτά) που συγκεντρώνει τους περισσότερους διανοούμενους, το Κόμμα Δημοκρατικής Δράσης (τρεις) και εννέα ακόμα κόμματα που συγκεντρώσαν από μία έως δύο έδρες. Έκτοτε η αντιπολίτευση σημείωσε κάποια πρόοδο που οφείλεται στην άσχημη οικονομική κατάσταση, αλλά, όσον αφορά το εθνικό πρόγραμμα για τη Μεγάλη Σερβία, υπάρχει συμφωνία μεταξύ του κομμουνιστικού καθεστώτος και της μη κομμουνιστικής αντιπολίτευσης.

Στις εκλογές δεν επιτράπηκε να συμμετάσχουν Αλβανοί που εκπροσωπούσαν τον αλβανικό πληθυσμό του Κόσοβο. Για το λόγο αυτόν οι Αλβανοί στην πλειοψηφία τους προτίμησαν να τις μποϊκοτάρουν. Στην ακραία συνθηματολογία του Βουκ Ντράσκοβιτς, ο Μιλόσεβιτς προέβαλε την τάξη, την υπόσχεση ασφάλειας στους εργαζόμενους και στους συνταξιούχους, και την προστασία του άνεργου πληθυσμού. Εξαιτίας τους ο Μιλόσεβιτς εξασφάλισε την υποστήριξη της εργατικής τάξης παρότι το κόμμα του δεν παρουσίασε ολοκληρωμένο οικονομικό πρόγραμμα —όπως άλλωστε κανένα από τα άλλα— προκειμένου να βγει η Σερβία από την οικονομική κρίση⁴⁰.

Στις 10 Ιανουαρίου 1991 στη συνάντηση κορυφής των εκπροσώπων των Δημοκρατιών της Γιουγκοσλαβίας, ο Σέρβος ηγέτης ανακοίνωσε ότι, αν η χώρα μετατρεπόταν σε συνομοσπονδία ανεξάρτητων κρατών, τότε η Σερβία θα επιδίωκε να ενώσει όλους τους Σέρβους της Γιουγκοσλαβίας σε ενιαίο κρά-

τος. Η ανακοίνωση αυτή του Μιλόσεβιτς ερμηνεύτηκε ως πρόθεση του Σέρβου ηγέτη να απορροφήσει μεγάλες περιοχές των γειτονικών Δημοκρατιών, της Κροατίας, της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης και της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Όσοι ηγέτες ήταν παρόντες στη συνάντηση δεν εντυπωσιάστηκαν πάντως από την ανακοίνωση του Μιλόσεβιτς, μια και ήταν γνωστή η ανησυχία του Σέρβου ηγέτη για την προστασία των συμφερόντων των ομοεθνών του.

Εν τω μεταξύ, από την 28η Σεπτεμβρίου 1990, έχει αρχίσει να ισχύει το νέο σύνταγμα που εισήγαγε το πολυκομματικό σύστημα και ενίσχυσε τις εξουσίες του Σέρβου Προέδρου, παραχωρώντας του το δικαίωμα να προτείνει τον πρωθυπουργό της Δημοκρατίας και να διαλύει τη σερβική εθνοσυνέλευση. Σύμφωνα με το νέο σύνταγμα η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας (ΟΔΓ) χαρακτηρίζεται «κυρίαρχο ομοσπονδιακό κράτος που βασίζεται στην αρχή της ισότητας των πολιτών και των Δημοκρατιών που τη συνιστούν». Πάντως, παρά το γεγονός ότι ο συνταγματικός νόμος κατοχυρώνει τα πολιτιστικά δικαιώματα των μειονοτήτων, η αλβανική και η ουγγρική που διαμένουν στο Κόσοβο και στη Βοϊβοδίνα, αντίστοιχα, άσκησαν κριτική στην παράλειψη του συντάγματος για συλλογικά πολιτικά δικαιώματα. Επιπλέον, το νέο σύνταγμα κατήργησε σχεδόν ολοκληρωτικά τις εξουσίες που παρείχε το ομοσπονδιακό γιουγκοσλαβικό σύνταγμα του 1978 στις επαρχίες του Κόσοβο και της Βοϊβοδίνας, στα πλαίσια της σερβικής Δημοκρατίας. Ονομαστικά οι επαρχίες αυτές διατήρησαν το αυτόνομο καθεστώς τους αλλά οι τοπικές τους συνελεύσεις κατέστησαν στην πραγματικότητα περισσότερο διακοσμητικά σώματα και οι εξουσίες των κυβερνήσεών τους καθώς και οι δικαστικές περιορίστηκαν δραστικά⁴¹. Είναι εμφανές ότι το νέο σύνταγμα υπηρετούσε την εφαρμογή του πολιτικού προγράμματος του Σέρβου ηγέτη.

Όσον αφορά τις πολιτικές ιδέες του, παρά την εισαγωγή του πολυκομματικού συστήματος στη Σερβία, ο Σέρβος ηγέτης δή-

λωνε ακόμα και το 1988 ότι είναι αφοσιωμένος στον πλουραλισμό της αυτοδιαχείρισης και στρεφόταν κατά της εισαγωγής του πολυκομματικού συστήματος. Δήλωνε άλλωστε μεταξύ άλλων ότι ο πολυκομματισμός θα πρέπει να εκφράζεται μόνο στα πλαίσια της Σοσιαλιστικής Συμμαχίας⁴². Η εισαγωγή του πολυκομματικού συστήματος στη Σερβία θα πρέπει να ερμηνευτεί ως υποχώρηση του Μιλόσεβιτς προς την αντιπολίτευση που ασκούσε δριμεία κριτική σε βάρος του, αλλά και ως προσπάθεια να επιδείξει δημοκρατικό προφίλ στη Δύση όπου παρουσιάζόταν ως δικτάτορας. Η υποχώρηση ωστόσο αυτή του Σέρβου ηγέτη δεν επηρέασε την πολιτική του και την προσπάθεια πραγματοποίησης των στόχων του· απλώς επέδειξε καταρχήν ανεκτικότητα απέναντι σ' όσους διεκδικούσαν κατάργηση του μονοπωλίου της εξουσίας από το Κομμουνιστικό Κόμμα και εισαγωγή του πολυκομματικού συστήματος. Αυτά ήταν άλλωστε τα αιτήματα της Ένωσης Σέρβων Συγγραφέων (Μάρτιος 1988), του Σερβικού Πολιτιστικού Φόρουμ και της δεκαεπταμελούς ομάδας του Βελιγραδίου, για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και της Επιτροπής για την Προστασία της Ελευθερίας της Σκέψης και της Έκφρασης. Από την πλευρά τους οι Σέρβοι διανοούμενοι υποστήριξαν αρχικά τον Μιλόσεβιτς στην προσπάθειά του για μεταρρύθμιση του συντάγματος, αποδεχόμενοι τις ιδέες του για ενίσχυση της Σερβίας στο πλαίσιο της Γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας. Στη συνέχεια όμως η πολιτική βία που ακολούθησε τη συνταγματική μεταρρύθμιση και η εφαρμογή ειδικών μέτρων στο Κόσοβο και στη Βοϊβοδίνα προκάλεσαν την αντίδραση της Ένωσης Σέρβων Συγγραφέων που άσκησε δριμεία κριτική στον Μιλόσεβιτς, για παραβίαση των δημοκρατικών ιδεωδών και του πολιτικού πλουραλισμού. Ο Ντόμπριτσα Κόσιτς, ένας από τους πιο γνωστούς Γιουγκοσλάβους συγγραφείς και ιδρυτικό μέλος της Ένωσης, δήλωσε στο Associated Press στις 17 Απριλίου 1989, ότι οι διανοούμενοι της Σερβίας κυποστήριξαν τον Μιλόσεβιτς στην προσπάθειά του να επανενώσει τη Σερβία, αλλά τώρα θα

πρέπει να εξετάσει το ζήτημα της δημοκρατίας που είναι σημαντικό για το σερβικό λαό»⁴³.

Έτσι, ενώ αρχικά παρατηρήθηκε πόλεμος δηλώσεων μεταξύ της Ένωσης Σέρβων Συγγραφέων και της Ένωσης Σλοβένων Συγγραφέων, σχετικά με το Κόσοβο, στη συνέχεια οι Σέρβοι διανοούμενοι προσέγγισαν τους Σλοβένους εξαιτίας της κοινής τους αντίθεσης στα σκληροπυρηνικά στοιχεία του ΓΚΚ και της ηγεσίας της Σερβίας. Οι νέες θέσεις των Σέρβων διανοουμένων και ειδικότερα η έκκλησή τους υπό τον τίτλο «Σερβία και Δημοκρατία: Χθες, Σήμερα και Αύριο» (10 Μαΐου 1989) που πρόσβευε μεταξύ άλλων το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την κατάργηση του μονοκομματικού συστήματος και του μονοπωλίου άσκησης της πολιτικής εξουσίας από το Κομμουνιστικό Κόμμα, την ισότητα ενώπιον του νόμου και την ελευθερία του Τύπου, προκάλεσε την αντίδραση μελών του προεδρείου του Σοσιαλιστικού Συνασπισμού. Ο ίδιος ωστόσο ο Μιλόσεβιτς, καθώς και τα ηγετικά στελέχη του σερβικού κόμματος, απέφυγαν να ασκήσουν έντονη κριτική και να αντιπαραταχθούν στις αποφάσεις και εκκλήσεις των Σέρβων διανοουμένων⁴⁴.

1.8. Αποκατάσταση και «απο-τιτοποίηση»

Μια από τις βασικές συνισταμένες του πολιτικού προγράμματος του Μιλόσεβιτς ήταν η «αποκατάσταση» πολιτικών φυσιογνωμιών που διώχθηκαν επί Τίτο και η αποτιτοποίηση. Πράγματι, το 1989 τα μέσα μαζικής ενημέρωσης της Σερβίας κινητοποιήθηκαν για την αποκατάσταση πρώην αξιωματούχων τού κόμματος που είχαν πέσει σε δυσμένεια, με αποτέλεσμα να καθαιρεθούν και να υποστούν διώξεις. Οι σημαντικότεροι από αυτούς είναι ο 78χρονος σήμερα Μίλοβαν Τζίλας και ο Αλεξάντερ Ράνκοβιτς που πέθανε το 1983. Τόσο ο Τζίλας όσο και ο Ράνκοβιτς συγκαταλέγονται μεταξύ των ισχυρότερων ηγετών του γιουγκοσλαβικού κομμουνιστικού κινήματος κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και μαζί με τον Έντουαρντ Καρντέλι

υπήρξαν οι πιο στενοί συνεργάτες του Τίτο. Από την ομάδα αυτή μόνο ο Τζίλας ζει σήμερα. Ο τελευταίος είναι ο μόνος διαφωνών που είδε άρθρα του —ορισμένα απ' αυτά γραμμένα το 1954—, με σφοδρή κριτική κατά του μονοκομματικού κράτους, να δημοσιεύονται στις μεγαλύτερες εφημερίδες και τα περιοδικά της χώρας του. Οι εκκλήσεις για αποκατάσταση των διαφωνούντων θεωρήθηκαν μέρος της διαδικασίας εκδημοκρατισμού και της αποτιτοποίησης. Για πολλά άλλωστε χρόνια η αποκατάσταση των διαφωνούντων αποτέλεσε θέμα ταμπού και από ορισμένους «προπέτασμα για την καλλιέργεια του αντι-τιτοϊσμού» ενώ άλλοι μίλησαν για «δεύτερο θάνατο» του Τίτο⁴⁵.

Για τους Σέρβους ιδιαίτερη σημασία έχει η αποκατάσταση του ομοεθνή τους Ράνκοβιτς που δικαιολογημένα ή μη θεωρείται από πολλούς ο κυριότερος υπερασπιστής των σερβικών συμφερόντων πριν την εμφάνιση του Μιλόσεβιτς. Μάλιστα η καθαίρεσή του από τον Τίτο αποδίδεται από πολλούς Σέρβους στην επιθυμία του Τίτο να πλήξει το σερβικό έθνος. Από άλλους ωστόσο, και μάλιστα μέλη του ΚΚΓ που παραμένουν ένθερμοι υποστηρικτές του Τίτο, το όνομα του Ράνκοβιτς συνδέεται με την αποτυχημένη «δογματική και παρωχημένη» πολιτική που ακολουθήθηκε στο Κόσοβο, όταν ήταν υπουργός των Εσωτερικών, και την αδυναμία του στη συνέχεια να ευθυγραμμιστεί με τις «δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις της δεκαετίας του '60». Από τους ίδιους η αποκατάστασή του επί Μιλόσεβιτς αποδίδεται στο αντι-αλβανικό και εθνικιστικό κλίμα που καλλιεργείται στη Σερβία⁴⁶.

1.9. Η οικονομική κατάσταση

Η οικονομική κατάσταση της Σερβίας ειδικότερα τα τελευταία χρόνια χαρακτηρίζεται δεινή. Στα τέλη του 1991 περίπου 825 βιομηχανίες αντιμετώπιζαν το ενδεχόμενο να κλείσουν και η ανεργία υπολογιζόταν να αγγίξει το 1.000.000 άτομα. Το 1990 η αύξηση της ανεργίας υπολογιζόταν στο 45% σε σχέση με το

1989. Ορισμένοι οικονομολόγοι υποστήριζαν μάλιστα ότι 1.500.000 εργάτες από τους 2.300.000 θα έπρεπε να απολυθούν «προσωρινά» προκειμένου να επιβιώσει η σερβική οικονομία. Τον Ιανουάριο του 1991 η σερβική παραγωγικότητα ήταν 15,4% κάτω σε σύγκριση με τον Ιανουάριο του 1990. Άλλωστε, το πρώτο τετράμηνο του 1990, οι μισές από τις 6.375 βιομηχανικές μονάδες που είχαν απώλειες στη Γιουγκοσλαβία ήταν σερβικές. Συνηθισμένο φαινόμενο είναι η καθυστέρηση καταβολής μισθών και συντάξεων λόγω έλλειψης χρημάτων. Στο τέλος του 1990, 467 μονάδες που απασχολούσαν περίπου 500.000 εργάτες καθυστέρησαν την πληρωμή τους για αρκετές βδομάδες. Αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες εργατών ζουν με το επίδομα ανεργίας το οποίο όμως δεν εισπράττουν σε τακτά χρονικά διαστήματα. Το ίδιο ισχύει και για τους συνταξιούχους που υπολογίζεται ότι εισπράττουν λιγότερο από το 40% των συντάξεών τους ενώ περίπου 20% του σερβικού πληθυσμού (εκτός των δυο επαρχιών) ζει στα όρια της φτώχειας. Τα εργατικά συνδικάτα πολλές φορές ματαίωσαν προαναγγελθείσες απεργίες από το φόβο ξεσπάσματος βίας και συγκρούσεων. Συνήθης είναι και η απειλή ορισμένων ηγετών συνδικάτων για μαζικές απεργίες σε ολόκληρη τη Σερβία στο προσεχές μέλλον⁴⁷.

Αν τα παραπάνω στοιχεία ίσχυαν πριν την επιβολή κυρώσεων εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και του ΟΗΕ, η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα η σερβική οικονομία είναι πολύ χειρότερη, αν αναλογιστεί κανείς ότι το 40% της ενέργειας που καταναλώνεται στη Σερβία είναι εισαγόμενη. Οι κυρώσεις υποχρέωσαν τη Σερβία να ακολουθήσει πολιτική αυστηρής λιτότητας προκειμένου να μειωθεί η κατανάλωση ενώ εφαρμόστηκε σκληρός έλεγχος της νομισματικής πολιτικής. Η πολιτική αυτή απέβλεπε στη μείωση των δημόσιων δαπανών σε ποσοστό 40% και στη μείωση του πληθωρισμού από 120% το μήνα, στο 20%. Η κυβέρνηση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας στις 30 Ιουνίου 1992 ανακοίνωσε την υποτίμηση του νομίσματός της (του νέου δηναρίου) κατά 85%. Έτσι, την 1η

Ιουλίου ένα δολάριο ισοδυναμούσε με 200 νέα δηνάρια. Άγνωστα παραμένουν μέχρι σήμερα τα όρια αντοχής του σερβικού λαού στα μέτρα λιτότητας καθώς και οι επιπτώσεις τους στις μελλοντικές κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις⁴⁸.

1.10. Οι Σέρβοι της Κροατίας

Οι Σέρβοι της Κροατίας ανέρχονται σε 600.000 και αποτελούν 12,5% του συνολικού πληθυσμού της. Είναι διεσπαρμένοι σε ολόκληρη τη Δημοκρατία αλλά η σερβική κοινότητα που ζει στην Κράινα, κοντά στην πόλη Κνιν, είναι αρκετά συμπαγής ώστε να θεωρεί επικτή την απόσχιση. Εγκατεστημένοι στην περιοχή από το 15ο αιώνα, που την εποχή εκείνη αποτελούσε τα σύνορα της Αυστρο-ουγγρικής Αυτοκρατορίας, επιδόθηκαν στον ένοπλο αγώνα εναντίον των Τούρκων. Κατά τη διάρκεια της δυναστείας των Αψβούργων έχαιραν ιδιαίτερης υπόληψης για την πολεμική τους ανδρεία και απολάμβαναν καθεστώς αυτονομίας μέσα στην Κροατία.

Η άνοδος του κόμματος της Κροατικής Δημοκρατικής Ένωσης (Hrvatska Demokratska Zazednica), με ηγέτη τον πρώην κομμουνιστή Φράνιο Τούτζμαν, σηματοδοτεί την έναρξη μιας περιόδου έκρηξης του κροατικού εθνικισμού με άμεσες επιπτώσεις στη σερβική κοινότητα στην Κροατία. Πράγματι, η νίκη του εθνικιστικού κόμματος (Κροατική Δημοκρατική Ένωση) στις πολυκομματικές εκλογές, το Μάιο του 1989, συνέβαλε όπως φαίνεται στη διαδικασία αυτονομίησης της σερβικής κοινότητας. Στην προεκλογική του εκστρατεία με έντονο αντισερβικό χαρακτήρα, ο πρώην κομμουνιστής Τούτζμαν μεταξύ άλλων υποστήριξε την ανάγκη μεταφοράς των Σέρβων από στρατηγικής σημασίας σημεία της Κροατίας, ενώ δεν δίστασε να πραγματοποιήσει προκλητικές συγκεντρώσεις σε περιοχές της σερβικής μεινότητας, γεγονός που παραλίγο να του στοιχίσει τη ζωή, από αποτυχημένη απόπειρα εναντίον του (Μάρτιος 1989)⁴⁹.

Για πολλούς Σέρβους, η άνοδος της Κροατικής Δημοκρατικής Ένωσης (ΚΔΕ) αναβίωσε το φόβο για αναγέννηση του ακραίου κροατικού εθνικισμού και έφερε στην επιφάνεια και πάλι τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν εναντίον των Σέρβων από το φασιστικό κίνημα των ουστάσι, κατά τη διάρκεια της επιβολής των δυνάμεων του Άξονα στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η υιοθέτηση των παλαιών συμβόλων της Κροατίας ως οικόσημων της νέας Δημοκρατίας, καθώς και η παράλειψη στο νέο κροατικό σύνταγμα οποιασδήποτε αναφοράς στους Σέρβους της Κροατίας, προκάλεσαν την έντονη δυσφορία των τελευταίων. Προκειμένου να προστατεύσουν τα δικαιώματά τους, ίδρυσαν το Σερβικό Δημοκρατικό Κόμμα και δεν συμμετείχαν πλέον στις εργασίες της εθνοσυνέλευσης του Ζάγκρεμπ. Τον Αύγουστο του 1990 η δυσaréσκεια των Σέρβων εκδηλώθηκε με την ένοπλη εξέγερση στη βόρεια Δαλματία και την κατάληψη της περιοχής. Ο Τούτζμαν απέφυγε την ανοικτή αναμέτρηση μαζί τους.

Αρχικά, κατά τη διάρκεια της εξέγερσης τον Αύγουστο του 1990 στην πόλη Κνιν, οι Σέρβοι προχώρησαν με επιτυχία στη διοργάνωση δημοψηφίσματος για την «πολιτιστική τους αυτονομία». Οι διοργανωτές του δημοψηφίσματος ισχυρίστηκαν ότι πολιτιστική αυτονομία θα ισχύει στο βαθμό που η Γιουγκοσλαβία παραμένει ομοσπονδία. Όμως, σε περίπτωση που μετατραπεί σε συνομοσπονδία, το δημοψήφισμα θα σημαίνει εδαφική αυτονομία εντός των ορίων της Κροατίας. Παρά το γεγονός ότι η κροατική κυβέρνηση κήρυξε το δημοψήφισμα παράνομο, υποστήριξε ότι μ' αυτό οι Σέρβοι διεκδικούν την πολιτιστική και όχι την πολιτική τους αυτονομία.

Για τους Σέρβους, πολιτιστική αυτονομία σήμαινε λειτουργία σερβικών σχολείων, διδασκαλία σερβικής ιστορίας, χρήση κυριλλικού αλφαβήτου, δημιουργία εκδοτικών οίκων και τηλεοπτικού σταθμού για περιοχές όπως οι Κνιν-Μπένκοβατς, Λίκα, Κόρνταν, Μπάνια, Σλαβόνια που κατοικούνται στην πλειοψηφία τους από Σέρβους⁵⁰.

Στις αρχές Οκτωβρίου του 1990 ανακήρυξαν την περιοχή τους αυτόνομη και στη συνέχεια πρόβαλαν αντιρρήσεις στις προσπάθειες της Κροατίας να προωθήσει συνομοσπονδιακό σχήμα για τη Γιουγκοσλαβία. Έτσι, την 1η Οκτωβρίου 1990 η ένταση κορυφώθηκε με την ανακήρυξη από το αποκαλούμενο Σερβικό Εθνικό Συμβούλιο μιας «αυτόνομης περιοχής» που περιλάμβανε εκτάσεις στις οποίες οι Σέρβοι ήταν πλειοψηφία. Στις 29-30 Σεπτεμβρίου σημειώθηκαν συγκρούσεις μεταξύ παραστρατιωτικών ομάδων και Σέρβων της Πετρίνια, της Γκλίνα και του Ντβορ να Ούνι κοντά στο Ζάγκρεμπ. Η κυβέρνηση του Μιλόσεβιτς κάλεσε την ομοσπονδιακή κυβέρνηση να επέμβει προκειμένου «να προστατεύσει τους Σέρβους από την καταπίεση» ενώ ο Βουκ Ντράσκοβιτς ζητούσε «την κήρυξη πολέμου» εναντίον της Κροατίας (1 Οκτωβρίου). Οι προσπάθειες σε ομοσπονδιακό επίπεδο δεν κατέληξαν σε κάποια συμφωνία για την αντιμετώπιση της έκρυθμης κατάστασης, πέρα από την υιοθέτηση της έκκλησης για απόσυρση των ειδικών κροατικών μονάδων ασφαλείας⁵¹.

Στις 4 Οκτωβρίου, η Κροατία παρουσίασε από κοινού με τη Σλοβενία Συνομοσπονδιακό Μοντέλο μεταξύ των Νότιων Σλαβικών Κρατών ενώ στις 21 Δεκεμβρίου η κροατική εθνοσυνέλευση ψήφισε το νέο κροατικό σύνταγμα. Την ίδια μέρα Σέρβοι ακτιβίστες ανακήρυσσαν την αυτονομία τους για τέταρτη φορά, ιδρύοντας την Αυτόνομη Περιοχή της Κράινα. Η Κροατία και η Σλοβενία από την άλλη επέμεναν σε μια χαλαρή ένωση ανεξάρτητων κρατών. Ένα μήνα μετά την υιοθέτηση από την Κροατία και τη Σλοβενία της «Απόφασης για τη διαδικασία αποχώρησης από τη Σοσιαλιστική Ομόσπονδη Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας» (21 Φεβρουαρίου 1991), οι Σέρβοι της Κράινα απέρριψαν το σύνταγμα της Κροατίας και διακήρυξαν την απόσχισή τους. Ο δε ηγέτης της περιοχής Μίλαν Μπάμπιτς αναφέρθηκε (Μάιος) στην ομόσπονδη περιοχή της Κράινα στην οποία εφαρμόζονταν οι νόμοι και οι κανονισμοί της Σερβίας. Στις 25 Ιουνίου η Κροατία διακήρυξε την ανεξαρτησία της. Δύο

μέρες αργότερα, ένα ντοκουμέντο αναφερόταν στην ένωση των «δύο Κράινα» — της «αυτόνομης περιοχής» και της κοινότητας της Μποσάνσκα Κράινα. Η κίνηση αυτή αποτέλεσε απάντηση στη «διάλυση της Γιουγκοσλαβίας», που προκλήθηκε από την απόσχιση της Σλοβενίας και της Κροατίας και ήταν σύμφωνη με «την αρχή ότι όλοι οι Σέρβοι θα πρέπει να ζουν σε ένα κράτος»⁵². Η κίνηση ωστόσο αυτή δεν έχει συνταγματική ισχύ.

1.11. Οι Σέρβοι της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης⁵³

Δύο βδομάδες περίπου μετά την κατάθεση της αίτησης της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης για αναγνώριση εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (24 Δεκεμβρίου 1991), η σερβική εθνοσυνέλευση του Σαράγιεβο ανακήρυξε τη σερβική Δημοκρατία της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης (9 Ιανουαρίου) και δήλωνε έτοιμη να ενσωματωθεί στη μικρή Γιουγκοσλαβία. Το Δημοκρατικό Σερβικό Κόμμα με επικεφαλής τον Ράντοβαν Κάρατζιτς, πιστό στο Σοσιαλιστικό Κόμμα της Σερβίας του Μιλόσεβιτς, συνιστούσε ένα από τα κόμματα του συνασπισμού που κυβέρνησε τη Βοσνία - Ερζεγοβίνη, μετά τις πρώτες πολυκομματικές εκλογές, το Δεκέμβριο του 1990. Το κόμμα του Κάρατζιτς μποϊκοτάρισε τη σύνοδο στην οποία λήφθηκε η κοινή απόφαση Μουσουλμάνων και Κροατών για αποχώρηση της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης από την ομοσπονδία και ανακήρυξη της κυριαρχίας της (15 Οκτωβρίου 1991), χαρακτηρίζοντας την απόφαση αυτή «αντισυνταγματική», στο βαθμό που δεν είχε ψηφιστεί παρά μόνο από τους εκπροσώπους των δύο από τις τρεις εθνότητες, οι οποίες αποτελούν τον πληθυσμό της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης. Οι Σέρβοι των αυτόνομων ζωνών της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης, όπως άλλωστε και της Μποσάνσκα-Κράινα, αποφάσισαν να εφαρμόζουν τη γιουγκοσλαβική νομοθεσία. Η —ευκαιριακή ίσως— συμμαχία μεταξύ των Κροατών και των Μουσουλμάνων έφερε στη μνήμη των Σέρβων επώδυνες στιγμές της ιστορίας τους: ο Άντε Πάβελιτς, ιδρυτής του φασιστικού κράτους της Κροατίας, δεν υπο-

στηρίχθηκε από τους αντιδραστικούς ηγέτες της μουσουλμανικής μειονότητας και ένας από αυτούς, ο Αντεμάγκα Μέσιτς, δεν έγινε το «δεξί του χέρι»;

Οι διαβεβαιώσεις άλλωστε του Προέδρου Αλία Ιζετμπέγκοβιτς, ότι τίποτα δεν αλλάζει στις σχέσεις των τριών λαών μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης, δεν φάνηκαν να πείθουν τους Σέρβους που τον κατηγορούσαν ότι προσανατολίζεται στο Ισλάμ και αναφέρονταν στα συχνά ταξίδια του στο Ιράν, στην Τουρκία και στη Λιβύη καθώς και σε ορισμένα κείμενά του. (Στο Ισλαμικό Μανιφέστο που δημοσιεύτηκε το 1990, ο Ιζετμπέγκοβιτς υποστήριζε τη δημιουργία ισλαμικού κράτους στη Βοσνία.)

1.12. Ερζεγοβίνη

Τους φόβους αυτούς των Σέρβων ενίσχυσε τον Οκτώβριο του 1991 η υπερψήφιση, σε ποσοστό 98,92%, της ανεξαρτησίας από τον πληθυσμό του Σαντζάκ⁵⁴, περιοχής στη νοτιο-δυτική Σερβία που συνορεύει με το Κόσοβο, το Μαυροβούνιο και τη Βοσνία - Ερζεγοβίνη. Η έντονη δραστηριότητα των ισλαμικών ομάδων, η διάδοση του τσαντόρ στις γυναίκες και η εισροή χρημάτων από ορισμένες οργανώσεις, όπως η Παγκόσμια Ισλαμική Ένωση, της οποίας η έδρα βρίσκεται στη Σαουδική Αραβία, αυξάνουν τις ανησυχίες⁵⁵.

1.13. Ο «εκσερβισμός» του ομοσπονδιακού στρατού

Ο ομοσπονδιακός ή Γιουγκοσλαβικός Εθνικός Στρατός (Jugoslovenska Narodna Armija) επί Τίτο συνιστούσε τον προνομιούχο θεσμό της Γιουγκοσλαβίας, που του αναλογούσε το μισό τουλάχιστον του ετήσιου προϋπολογισμού ή το 5% του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος. Το 1989 οι Σλοβένοι και οι Κροάτες διαμαρτυρήθηκαν γιατί το 60% των αξιωματούχων του JNA

προερχόταν από τη Σερβία, μόνο το 2,8% από τη Σλοβενία και ένα 12,6% από την Κροατία. Ο ομοσπονδιακός στρατός επί Τίτο υπήρξε ένα από τα βασικά στηρίγματα του καθεστώτος, δηλαδή του σοσιαλισμού, του μονοκομματικού συστήματος και της συνύπαρξης των Γιουγκοσλάβων.

Μετά το θάνατό του, ο ομοσπονδιακός στρατός θεωρήθηκε θεματοφύλακας των παραπάνω αρχών. Ήταν σαφές ότι, αν το γιουγκοσλαβικό οικοδόμημα κατέρρεε, ο θεσμός θα καταλυόταν καθώς αντανakλούσε την ίδια τη γιουγκοσλαβική κοινωνία. Προς τα τέλη του 1990, ο υπουργός Άμυνας, στρατηγός Βέλικο Καντίγιεβιτς, υπέρ της διατήρησης της ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας, εξήγγειλε τον αφοπλισμό των στρατιωτικών και παραστρατιωτικών οργανώσεων σ' όλη τη χώρα. Ωστόσο ο ομοσπονδιακός στρατός δεν στάθηκε ικανός να πραγματοποιήσει την εξαγγελία του υπουργού Άμυνας, γεγονός που αποδείκνυε ως ένα βαθμό την αδυναμία του.

Στην κρίσιμη αυτή στιγμή ο JNA βρήκε ένα σύμμαχο, τη Σερβία, που όπως και ο ομοσπονδιακός στρατός ήταν υπέρ της διατήρησης της Γιουγκοσλαβίας. Ας μη λησμονείται ότι τόσο ο JNA όσο και το καθεστώς του Βελιγραδίου ήταν προϊόντα του κομμουνιστικού καθεστώτος και φυσικοί σύμμαχοι, μια και τα συμφέροντά τους συνέπιπταν. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο JNA ήταν σ' εκείνη τουλάχιστον τη φάση φερέφωνο του Βελιγραδίου, στο βαθμό που πολλοί αξιωματούχοι του ασκούσαν δριμεία κριτική στην εθνικιστική πολιτική που ακολούθησε ο Μιλόσεβιτς μετά το 1987. Επιπλέον, από το 1991 και μετά, ο ομοσπονδιακός στρατός δρούσε αυτόνομα, αφού είχε παραλύσει το σύστημα της συλλογικής προεδρίας. Ωστόσο, στάθηκε στο πλευρό του Μιλόσεβιτς το Μάρτιο του 1991 κατά τη διάρκεια των μαζικών αντικυβερνητικών διαδηλώσεων στο Βελιγράδι. Από την άνοιξη του 1991, εξάλλου, η Κροατία αντιμετώπιζε τον ομοσπονδιακό στρατό ως στρατό κατοχής ενώ σε πολλές περιπτώσεις γινόταν στόχος επιθέσεων⁵⁶.

Η Σλοβενία και η Κροατία, έχοντας αναπτύξει τα δικά τους

εθνικά προγράμματα, έβλεπαν στον ομοσπονδιακό στρατό ένα εμπόδιο στην πραγματοποίηση των εθνικών τους προσδοκιών. Με την έναρξη των εχθροπραξιών στη Σλοβενία σημειώθηκαν οι πρώτες μαζικές λιποταξίες μη Σέρβων από τις τάξεις του, ενώ το ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε όταν ο εμφύλιος πόλεμος επεκτάθηκε στην Κροατία. Ήταν εμφανές, ο ομοσπονδιακός στρατός αντιμετώπιζε κρίση ταυτότητας. Στη συνέχεια, η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη σταμάτησαν να στέλνουν νεοσύλλεκτους και εφέδρους. Έτσι η υπεροχή των Σέρβων στον JNA έγινε πραγματικότητα. Την άνοιξη του 1992, το 90% των αξιωματικών και των στρατιωτών του ομοσπονδιακού στρατού προερχόταν από τη Σερβία και το Μαυροβούνιο. Αν και στη Σερβία υπήρξαν ορισμένοι που υποστήριξαν την ανάγκη δημιουργίας σερβικού στρατού, κάτι τέτοιο δεν θεωρήθηκε αναγκαίο, καθώς ο ομοσπονδιακός στρατός, μετά την αποχώρηση από τις τάξεις του των στρατιωτών από τις άλλες Δημοκρατίες, ελεγχόταν πλέον από τη Σερβία.

Η πορεία των εχθροπραξιών στην Κροατία απέδειξε ωστόσο ότι ο ομοσπονδιακός στρατός δεν διέθετε στρατηγική, μια και τα στρατεύματά του έχασαν χρόνο και δυνάμεις προσπαθώντας να καταλάβουν το Βούκοβαρ, ενώ θα μπορούσαν να στραφούν απευθείας κατά του Ζάγκρεμπ. Μετά την αποχώρηση του ομοσπονδιακού στρατού από τη Σλοβενία, την Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας και την Κροατία, το μεγαλύτερο τμήμα του καθώς και ο οπλισμός του εγκαταστάθηκαν στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Άλλωστε το 80% των ανδρών του στη Δημοκρατία αυτή προερχόταν από τους κόλπους της σερβικής κοινότητας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Ο ομοσπονδιακός στρατός άρχισε να αποχωρεί από τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη όταν ανακοινώθηκε από το Βελιγράδι η αναδιάρθρωση της παλιάς Γιουγκοσλαβίας στις 27 Απριλίου 1992. Παρ' όλα αυτά παρέμειναν στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη περίπου 54.000 άνδρες πλήρως εξοπλισμένοι. Στις 20 Μαΐου η βοσνιακή κυβέρνηση ανα-

κοίνωσε ότι προτίθεται να σχηματίσει δικό της στρατό και ανακήρυξε τον ομοσπονδιακό στρατό «στρατό κατοχής», καθώς η ημερομηνία για την αποχώρησή του είχε ήδη παρέλθει.

Όπως στην Κροατία έτσι και στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη η στρατιωτική διοίκηση του πρώην ομοσπονδιακού στρατού αποδείχτηκε ελλιπής μετά την επέκταση της εμφύλιας σύρραξης στο Σαράγιεβο (Απρίλιος 1992). Η ανώτατη διοίκηση στο Βελιγράδι αδυνατούσε να συντονίσει τις επιχειρήσεις στην περιοχή ενώ πρωτοβουλίες αναλάμβαναν οι επιτόπου αξιωματούχοι. Στο ίδιο διάστημα η σερβική ηγεσία επιχειρεί την εκκαθάριση του πρώην ομοσπονδιακού στρατού, αποστρατεύοντας 40 στρατηγούς γνωστούς για τα φιλοτιτωικά τους αισθήματα. Η Σερβία αποκτά πλέον και τον πολιτικό έλεγχο του πρώην ομοσπονδιακού στρατού. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, έχοντας συνείδηση του γεγονότος αυτού, με ανακοίνωσή της σχετικά με τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (11 Μαΐου) δηλώνει ότι, αν και όλες οι πλευρές είναι υπεύθυνες για τη διαμάχη στην Πρώην Γιουγκοσλαβία, «το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης βαρύνει το Γιουγκοσλαβικό Εθνικό Στρατό και τις αρχές του Βελιγραδίου που ελέγχουν το στρατό, τόσο άμεσα όσο και έμμεσα, υποστηρίζοντας τους Σέρβους ατάκτους»⁵⁷.

1.14. Ο ρόλος της Σερβίας στον εμφύλιο

Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας και της Κροατίας (25 Ιουνίου 1991) σηματοδοτεί την κλιμάκωση της εμφύλιας σύρραξης στη Γιουγκοσλαβία. Ήδη από την αρχή του 1991 οι ΗΠΑ είχαν εκφράσει ανησυχία για την κατάσταση στη χώρα και άσκησαν πίεση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα να παρέμβει. Στα τέλη Ιουνίου και ενώ επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας βρίσκονταν σε εξέλιξη, η Κοινότητα δεν είχε ακόμα να παρουσιάσει σχέδιο δράσης. Στο διάστημα αυτό εκφράστηκε στους κόλπους της η άποψη ότι πλέον αρμόδιο φόρουμ να επιληφθεί της κρίσης στη Γιουγκοσλαβία θα ήταν η ΔΑΣΕ. Εν τω μεταξύ στη Σλοβε-

νία οι συγκρούσεις συνεχίζονται με σφοδρότητα (αρχές Ιουλίου) ενώ η Σλοβενική Αμυντική Δύναμη σημειώνει τις πρώτες επιτυχίες εναντίον του Γιουγκοσλαβικού Εθνικού Στρατού. Στην ανατολική Κροατία-Σλαβονία, Σέρβοι μάχητες υποστηριζόμενοι από το σερβοκρατούμενο γιουγκοσλαβικό εθνικό στρατό, προσπαθώντας να καλύψουν τους 600.000 Σέρβους της περιοχής, παίρνουν τον έλεγχο του ενός πέμπτου της Κροατίας.

Στις 13 Αυγούστου σερβική αυτόνομη περιοχή ιδρύεται στη δυτική Σλαβονία. Τον ίδιο μήνα ο Μιλόσεβιτς, καλώντας τον Πρόεδρο του Μαυροβουνίου Μόμιρ Μπουλάτοβιτς και τον κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, Μομσίλο Κράζιςνικ, σε συνάντηση κορυφής στο Βελιγράδι, διερευνά τη δυνατότητα σύνταξης νέου συντάγματος για εκείνες τις Δημοκρατίες που θα επιθυμούσαν να παραμείνουν στη Γιουγκοσλαβία, στα πλαίσια «συννομοσπονδίας ισότιμων Δημοκρατιών και λαών», καθώς και τη δυνατότητα υπογραφής «ιστορικής συμφωνίας» μεταξύ της σερβικής και της μουσουλμανικής κοινότητας στη Βοσνία. Στη συνάντηση αυτή δεν προσκλήθηκαν εκπρόσωποι από την Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, την Κροατία και τη Σλοβενία.

Ο Πρόεδρος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης Αλία Ιζετμπέγκοβιτς αντέδρασε στη συνάντηση αυτή, ισχυριζόμενος ότι συνιστά απόπειρα διάσπασης των Μουσουλμάνων της Δημοκρατίας και στις 18 Αυγούστου ανακοίνωσε τη διενέργεια δημοψηφίσματος σχετικά με το μέλλον της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Ο Ιζετμπέγκοβιτς έκανε έκκληση στη συνέχεια στην Τουρκία και στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα να παρεμποδίσουν το σχεδιαζόμενο διαμελισμό της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης μεταξύ της Σερβίας και της Κροατίας και τη δημιουργία μουσουλμανικού κράτους ως «buffer state» μεταξύ των δύο. Σημειώνεται ότι ο Φράνιο Τούτζμαν εξέφρασε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σερβική αυτή πρόταση.

Τον ίδιο μήνα, στο Κόσοβο, που βρισκόταν κάτω από τον σερβικό έλεγχο από το 1988, ελήφθησαν «προσωρινά μέτρα»

από τη Σερβία, προκειμένου να τεθούν υπό σερβικό έλεγχο τα συμβούλια αρκετών πόλεων που διοικούνταν μέχρι τότε από Αλβανούς. Η Σερβία την ίδια εποχή έθεσε υπό τον έλεγχό της τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα στις πρωτεύουσες του Κόσοβο (Πρίστινα) και της Βοϊβοδίνας (Νόβι Σαντ).

Εν τω μεταξύ η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, στα πλαίσια των πρωτοβουλιών της για επίλυση της κρίσης, στη συνάντηση των υπουργών των Εξωτερικών στις Βρυξέλλες στις 27 Αυγούστου, επέρριψε την ευθύνη για την εμφύλια σύγκρουση στη Σερβία (άποψη που συμμεριζόταν και το State Department σύμφωνα με ανακοίνωσή του στις 29 Αυγούστου). Μετά την αποτυχία πρόληψης της σύγκρουσης, οι προσπάθειές της επικεντρώθηκαν πλέον στη διαχείριση της κρίσης μέσω της κατάπαυσης του πυρός και της Διάσκεψης της Ειρήνης για το Γιουγκοσλαβικό στη Χάγη. Πράγματι, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα πρότεινε την παύση των εχθροπραξιών από 1ης Σεπτεμβρίου, το σχηματισμό επιτροπής διαιτησίας υπό την αιγίδα της και μια διεθνή διάσκεψη ειρήνης⁵⁸.

Ο Τούτζμαν αποδέχτηκε καταρχήν τις προτάσεις αυτές ενώ ο Μιλόσεβιτς απέρριψε τις κατηγορίες ότι η Σερβία ήταν ο επιτιθέμενος και δεν ενέκρινε τις προτάσεις της Κοινότητας για διευθέτηση της κρίσης⁵⁹. Ο Σέρβος ηγέτης, με την υποστήριξη του ομοσπονδιακού στρατού, πίστευε πως είχε το δίκιο με το μέρος του. Όμως δεν το συμμεριζόταν η διεθνής κοινότητα, η αντίδραση της οποίας εντάθηκε απέναντι στον Μιλόσεβιτς, μετά την καταστροφή του Βούκοβαρ και του Ντουμπρόβνικ (Νοέμβριος-Δεκέμβριος).

Βέβαια, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας της Δύσης υπεραπλούστευσαν την κατάσταση στην πρώην Γιουγκοσλαβία και παρουσίασαν τον Μιλόσεβιτς σαν τον Σέρβο μπολσεβίκο-εθνικιστή που στρέφεται κατά των «δημοκρατικών» και ανυπεράσπιστων Σλοβένων και Κροατών και αργότερα κατά των Μουσουλμάνων της Βοσνίας. Είναι προφανές ότι σε μια εμφύλια σύρραξη, στην οποία έχουν εμπλακεί και ξένες δυνάμεις, η ευθύ-

νη βαραίνει όλες τις πλευρές. Επιπλέον, ελάχιστα έγινε γνωστό στη Δύση ότι, κατά τις εμφύλιες συγκρούσεις το 1991, στο έδαφος της Κροατίας καταστράφηκαν ολοσχερώς σερβικά ιστορικά μνημεία, όπως 96 ιστορικές εκκλησίες, οι περισσότερες από τις οποίες είχαν γνωρίσει την ίδια τύχη στον τελευταίο παγκόσμιο πόλεμο και κατόπιν ξαναχτίστηκαν ή αναστυλώθηκαν⁶⁰. Αντίθετα, ιδιαίτερη αίσθηση προκάλεσε στη δυτική κοινή γνώμη η καταστροφή του Ντουμπρόβνικ.

Απ' τη μεριά τους οι Σέρβοι δεν φάνηκαν να ανησυχούν για τις εντυπώσεις που δημιουργούν στο εξωτερικό, παρότι ο αντίκτυπός τους έγινε αισθητός και στο εσωτερικό, μετά την αναγνώριση της Κροατίας και της Σλοβενίας από τη διεθνή κοινότητα. Ας μη νόμιστεί ωστόσο ότι ο Μιλόσεβιτς αγνοούσε τα αισθήματά της απέναντι στη Σερβία. Από την έναρξη της κρίσης είχε σαφή επίγνωση της ακραίας αντι-σερβικής θέσης της Γερμανίας⁶¹ και αντιλήφθηκε εγκαίρως ότι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα μετατράπηκε από μεσολαβητή σε διαιτητή (Σεπτέμβριος 1991). Η μεγάλη ωστόσο απογοήτευση του Μιλόσεβιτς προήλθε από την αθέτηση της υπόσχεσης του Μιτεράν. Ο τελευταίος τον είχε διαβεβαιώσει ότι η διάσκεψη ειρήνης δεν θα ενορχήστρωνε τη διαδικασία αναγνώρισης των αποσχισθεισών Δημοκρατιών τουλάχιστον πριν την ολοκλήρωση των εργασιών της διάσκεψης. Παρά τη διαβεβαίωση του Γάλλου Προέδρου, οι εργασίες της διάσκεψης επικεντρώθηκαν σ' αυτό ακριβώς το σημείο, δηλαδή στην αναγνώριση των αποσχισθεισών Δημοκρατιών. Τελικά, το ντοκουμέντο της Χάγης πρότεινε την ίδρυση «κυρίαρχων και ανεξάρτητων Δημοκρατιών με διεθνή προσωπικότητα για όσες απ' αυτές το επιθυμούσαν»⁶². Ο Σέρβος ηγέτης απέρριψε τις προτάσεις αυτές ισχυριζόμενος ότι προϋποθέτουν την εξαφάνιση της Γιουγκοσλαβίας και ότι δεν διερευνούν το θέμα της αυτοδιάθεσης των εθνών (όπως για παράδειγμα των Σέρβων της Κροατίας). Ο Μίλαν Μπάμπιτς, ο ηγέτης της Κράινα, δήλωσε: «Αυτό που μας προσφέρεται είναι λιγότερο από αυτό που είχαμε πριν την έλευση της δημοκρατίας στην

Κροατία⁶³). Ας σημειωθεί ότι ο ίδιος ο Λόρδος Κάρινγκτον παραδέχτηκε ότι το ζήτημα της αυτοδιάθεσης συνιστά από μόνο του «πολιτικό ναρκοπέδιο» και αναρωτήθηκε, αν αναγνωρίζονταν το δικαίωμα αυτό στους Σέρβους, «τι θα γινόταν με το Κόσοβο, τη Βοϊβοδίνα και το Σαντζάκ;»⁶⁴.

Ήταν σαφές ότι η Κοινότητα εναντιωνόταν στην αλλαγή των συνόρων με τη βία και αποδεχόταν τα πρώην εσωτερικά σύνορα των Δημοκρατιών ως σύνορα των νέων ανεξάρτητων πλέον κρατών. Σύμφωνα με τις θέσεις της Διάσκεψης της Χάγης η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας θεωρούνταν δεδομένη, αυτό όμως δεν συνεπαγόταν και την αλλαγή των εσωτερικών συνόρων. Αντίθετα, τα εσωτερικά σύνορα θα έπρεπε να γίνουν σεβαστά. Η πρόταση του Σέρβου ηγέτη για διενέργεια δημοψηφίσματος στις αμφισβητούμενες περιοχές και η αλλαγή των εσωτερικών συνόρων με ειρηνικά μέσα δεν εξετάστηκαν, αφού η Κοινότητα αρνήθηκε να αντιμετωπίσει ένα κεφαλαιώδους σημασίας ζήτημα: την έκταση και τα όρια της αυτοδιάθεσης.

Η αντιμετώπιση του γιουγκοσλαβικού προβλήματος από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, τα συμπεράσματα της Επιτροπής Badinter και στη συνέχεια η αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας και της Κροατίας, χωρίς να έχει προηγηθεί συνολική πολιτική διευθέτηση του προβλήματος, συνέβαλαν στην ενίσχυση των επιθετικών διαθέσεων του Μιλόσεβιτς. Φυσικά ο δρόμος αυτός κόστισε ακριβά στη Σερβία: η οικονομία της καταστράφηκε, η ηγεσία της δυσφημίστηκε στο εξωτερικό και η επιβολή κυρώσεων από την Κοινότητα έγινε πραγματικότητα. Η διεθνής απομόνωση της Σερβίας ήταν ήδη ορατή.

Ο Μιλόσεβιτς από την πλευρά του προέκρινε αντί της Κοινότητας την ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ, προκειμένου να δοθεί λύση. Είναι άλλωστε ενδεικτικό ότι, ενώ όλες οι προσπάθειες της Κοινότητας για κατάπαυση του πυρός είχαν αποτύχει, η δέκατη πέμπτη κατά σειρά κατάπαυση του πυρός με τη μεσολάβηση του ΟΗΕ (Ιανουάριος 1992) είχε τη μεγαλύτερη διάρκεια. Άλλωστε στα πλαίσια της Διάσκεψης Ειρήνης δεν σημειώθηκε

κάποια πρόοδος ενώ οι εργασίες της διακόπηκαν τον Οκτώβριο. Επιπλέον, ο Μιλόσεβιτς απέδειξε εμπράκτως ότι ήταν διατεθειμένος να σεβαστεί το σχέδιο ειρήνης του ΟΗΕ, ασκώντας πίεση στην ηγεσία της Κράινα να ευθυγραμμιστεί με τις επιταγές του. Η ανάπτυξη άλλωστε των κυανοκράνων την άνοιξη του 1992 και η συμβολή της Σερβίας στο έργο τους έτειναν να βελτιώσουν την εικόνα της στη διεθνή σκηνή. Τη διαδικασία ωστόσο αυτή ήρθε να διακόψει η αναγνώριση της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης από την Κοινότητα και τις ΗΠΑ (Μάρτιος 1992).

Οι Σέρβοι της Βοσνίας, επιχειρώντας με την ένοπλη σύγκρουση να χαράξουν τα σύνορα της Δημοκρατίας τους, προκάλεσαν την έντονη αντίδραση της Δύσης που χαρακτήρισε και πάλι τη Σερβία επιτιθέμενο.

Μετά την αναγνώριση και της Βοσνίας μόνο η Σερβία και το Μαυροβούνιο αντιπροσώπευαν την παλιά Γιουγκοσλαβία, στο βαθμό που η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας ανέμενε την αναγνώρισή της από τη διεθνή κοινότητα. Έτσι, στις 27 Απριλίου 1992 η Νέα Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας που ανακηρύχτηκε στο Βελιγράδι αποτελούνταν από τη Σερβία (συμπεριλαμβανομένων των αυτόνομων επαρχιών του Κόσοβο και της Βοϊβοδίνας) και το Μαυροβούνιο⁶⁵. Η ανακήρυξη της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας χαιρετίστηκε από τη Σερβική Δημοκρατία της Κράινα ως ανακήρυξη της «μητέρας πατρίδας»⁶⁶. Το Βελιγράδι πρέσβευε ότι αυτή δεν ισοδυναμούσε με τη δημιουργία νέου κράτους και ότι απλώς επρόκειτο για απλή «αναδιάταξη» της παλιάς Γιουγκοσλαβίας. Με τον τρόπο αυτόν το Βελιγράδι επιδίωκε να παρουσιάσει τη νέα Γιουγκοσλαβία ως συνέχεια της ομοσπονδιακής και να κληρονομήσει μεταξύ άλλων τη θέση της στους διεθνείς οργανισμούς και ειδικότερα στον ΟΗΕ⁶⁷. Η ανακήρυξη της νέας κρατικής οντότητας με τα νέα σερβικά σύνορα υπονοούσε και την αποδοχή από τη Σερβία των ορίων των άλλων πρώην γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών. Κάτι τέτοιο ωστόσο δεν συνέβαινε μια και η Σερβία δεν αποδέχτηκε ποτέ το

διαμελισμό της Πρώην Γιουγκοσλαβίας με βάση τα εσωτερικά όρια των πρώην Δημοκρατιών⁶⁸. Η θέση αυτή του Σέρβου ηγέτη βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με ό,τι υποστηρίχτηκε στη Διάσκεψη της Χάγης. Έχοντας συνείδηση της αντίθεσης αυτής, Σέρβοι αξιωματούχοι στα τέλη του 1991 δήλωναν ότι «δεν θα μπορούσαν σε καμιά περίπτωση να εμπιστευτούν την Ευρωπαϊκή Κοινότητα». Εξέφρασαν δε την απορία πώς το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης αναγνωρίζεται επιλεκτικά από την Κοινότητα στους λαούς που αποφάσισαν να εγκαταλείψουν τη Γιουγκοσλαβία και όχι σ' εκείνους, ειδικότερα στο σερβικό λαό, που επιθυμούν να παραμείνουν σ' αυτή⁶⁹...

Έτσι, απ' τη στιγμή που η απόσχιση των Δημοκρατιών έγινε αναπόφευκτη, η πολιτική του Μιλόσεβιτς συνοψίστηκε στην αναθεώρηση αυτών των συνόρων, κάτι που επιδιώχθηκε με την ένοπλη σύγκρουση. Σύμφωνα με τον Μιλόσεβιτς, αν η αναθεώρηση αυτή λάμβανε την έγκριση της διεθνούς κοινότητας, θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με την παρουσία κυανοκράνων στην Κροατία και στη Βοσνία - Ερζεγοβίνη και τη διενέργεια δημοψηφίσματος στις αμφισβητούμενες περιοχές, υπό την εποπτεία της διεθνούς κοινότητας. Ασφαλώς, η επιθυμία των Σέρβων να ζήσουν σ' ένα κράτος και να μη βρίσκονται κάτω από την εξουσία άλλων εθνών δεν μπορεί να αγνοηθεί στη διευθέτηση της γιουγκοσλαβικής κρίσης. Οποιαδήποτε ρύθμιση αγνοούσε αυτόν τον παράγοντα θα προκαλούσε μεγαλύτερη αστάθεια. Για το λόγο αυτόν, ίσως πιο αποτελεσματικό μέτρο από τη Διάσκεψη Ειρήνης και τη συγκρότηση της Επιτροπής Διαιτησίας θα ήταν οι παρατεταμένες διαπραγματεύσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών⁷⁰. Ίσως, μάλιστα, η πρόκριση χαλαρής συνομοσπονδίας ανεξάρτητων κρατών να είχε αποτρέψει το σημερινό αδιέξοδο και να εξασφάλιζε τη συνύπαρξη των εθνοτήτων, μια και η επιδίωξη αμιγών εθνικών κρατών στη σημερινή Ευρώπη και ειδικότερα στα Βαλκάνια μοιάζει μάλλον ουτοπική και περικλείει πολλούς κινδύνους για την ειρήνη. Κάτι τέτοιο ωστόσο θα προϋπέθετε τη συμβολή της διεθνούς κοινότητας και

τη μη ενθάρρυνση των «κεντρόφυγων» τάσεων των πρώην γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών.

1.15. Η διεθνής κοινότητα μπροστά στη γιουγκοσλαβική κρίση

Το πρώτο τρίμηνο του 1989 οι ΗΠΑ, που έβγαιναν μόλις από τον πόλεμο του Κόλπου, επιθυμούσαν να μην εμπλακούν άμεσα σε νέα κρίση και φοβούνταν ότι η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας θα μπορούσε να επιταχύνει τη διάλυση της ΕΣΣΔ, πριν ακόμα καταλήξουν οι διαπραγματεύσεις με τον Μιχαήλ Γκορμπατσόφ για τη μείωση των συμβατικών όπλων στην Ευρώπη και του πυρηνικού στρατηγικού οπλοστασίου. Το Μάρτιο του 1989, ο Πρόεδρος Τζορτζ Μπους, μετά από εισήγηση του State Department, απηύθυνε επιστολή στον ομοσπονδιακό πρωθυπουργό της Γιουγκοσλαβίας Μάρκοβιτς. Στην επιστολή του ο Αμερικανός Πρόεδρος συνιστούσε την επιτάχυνση των «μεταρρυθμίσεων», δηλαδή την εδραίωση της ελεύθερης οικονομίας, αλλά πρόσθετε ότι οι ΗΠΑ εύχονταν οι «μεταρρυθμίσεις» αυτές να γίνουν στα πλαίσια της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας και η τελευταία να διατηρήσει την ακεραιότητά της⁷¹.

Την περίοδο εκείνη ανάλογη θέση υιοθετούσαν η γαλλική και η βρετανική κυβέρνηση. Ο Πρόεδρος Μιτεράν φοβόταν ότι η διάλυση του ανατολικού μπλοκ θα μπορούσε να προκαλέσει τον πολλαπλασιασμό των βίαιων κρίσεων. Για το λόγο αυτόν η γαλλική κυβέρνηση γνωστοποιεί στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση της Γιουγκοσλαβίας ότι επιθυμεί τη διατήρηση της ομοσπονδίας⁷². Πέρα όμως από την έκφραση της επιθυμίας αυτής, οι ΗΠΑ, Γαλλία και Αγγλία δεν συνέπραξαν προκειμένου ν' αποφευχθεί η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Οι τρεις χώρες, αν πραγματικά το επιθυμούσαν, θα μπορούσαν με τη μεσολάβηση και την έγκαιρη παρέμβασή τους να αποτρέψουν την κλιμάκωση της κρίσης. Αν και είχαν απόλυτη συνείδηση των κινδύνων, δεν έκαναν κάτι προς την κατεύθυνση αυτή.

Ούτε το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ούτε η Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ) έδειξαν ετοιμότητα για την αντιμετώπιση της γιουγκοσλαβικής κρίσης. Όσον αφορά τη στάση της ΕΣΣΔ, πριν από το αποτυχημένο πραξικόπημα εναντίον του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ (Αύγουστος 1991), είχε εναντιωθεί σε οποιαδήποτε «ανάμειξη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας» στο Γιουγκοσλαβικό, επισημαίνοντας τον κίνδυνο εξάπλωσης του πολέμου στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Με τον τρόπο αυτόν αμφισβητούσε την αρμοδιότητα της Κοινότητας στη διευθέτηση του Γιουγκοσλαβικού, αλλά συγχρόνως επιδίωκε την αποφυγή δημιουργίας προηγούμενου που θα επέτρεπε στο μέλλον ενδεχόμενη ανάμειξη της διεθνούς κοινότητας στις Βαλτικές Χώρες και στο молδαβικό ζήτημα⁷¹.

Μόνο η Γερμανία από την αρχή της γιουγκοσλαβικής κρίσης τήρησε δυναμική στάση. Πριν ακόμα τοποθετηθεί επίσημα η κυβέρνηση, ο Τύπος και οι πολιτικοί κύκλοι της χώρας αντέδρασαν ομοιόμορφα, άμεσα και σχεδόν ενστικτωδώς: υποστήριξαν χωρίς ενδοιασμούς την απόσχιση της Σλοβενίας και της Κροατίας. Τη θέση τους αυτή βάσισαν στο δικαίωμα των Σλοβένων και των Κροατών στην αυτοδιάθεση, δικαίωμα που δεν αναγνώριζαν όμως στους Σέρβους της Κροατίας και της Βοσνίας. Γι' αυτόν το λόγο, η πτυχή αυτή του γιουγκοσλαβικού προβλήματος αποσιωπήθηκε. Ο γερμανικός Τύπος, όπως άλλωστε το μεγαλύτερο μέρος του δυτικού Τύπου, παρουσίασε τη σύγκρουση που λάμβανε χώρα στη Γιουγκοσλαβία σαν να επρόκειτο για σύγκρουση μεταξύ της κεντρικής εξουσίας (Σερβίας) και του στρατού της από τη μια και των λαών που δικαίως επιθυμούσαν την απόκτηση της ελευθερίας τους από την άλλη. Στη στάση που υιοθέτησε η Γερμανία είναι δύσκολο να μη διακρίνει κανείς την αναβίωση της εχθρότητας απέναντι στην ίδια την ύπαρξη της Γιουγκοσλαβίας, που εκδηλώθηκε ήδη από τις συνθήκες του 1919 και συνεχίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Παρότι οι Γερμανοί πολιτικοί αναλυτές γνώριζαν σε βάθος την ιστορία της Νοτιο-Ανατολικής Ευρώπης και αντιλαμβάνονταν

ότι η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας ήταν αδύνατο να γίνει με ειρηνικό τρόπο, η γερμανική πολιτική την υποστήριξε με θέρμη.

Είναι γεγονός ότι η κυβέρνηση της Βόννης τήρησε αρχικά διστακτική στάση. Την περίοδο εκείνη επικρατούσε η άποψη του καγκελάριου Κολ ότι θα πρέπει η Γερμανία, μετά την ένωσή της, να συγκεντρώσει την προσοχή της στα προβλήματα που απέρρεαν από την ένωση και να απέχει από πρωτοβουλίες που θα έβαζαν σε ανησυχία τους Ευρωπαίους εταίρους της. Την ίδια άποψη συμμαριζόταν και ο τότε υπουργός των Εξωτερικών Γκένσερ, ο οποίος όμως κάτω από τη συνεχή κριτική μερίδας του γερμανικού Τύπου, για διαλλακτικότητα απέναντι στα παλιά κομμουνιστικά καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης, υποχώρησε και αποδέχτηκε να καταστεί το Γιουγκοσλαβικό ένα από τα προεξάρχοντα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής της Γερμανίας.

Ακολούθησε μια περίοδος όπου, στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, εκφράστηκαν αντιρρήσεις σχετικά με τη γερμανική θέση. Ήταν σαφές ότι η Γερμανία διαφοροποιούνταν σε σχέση με τη Γαλλία και την Αγγλία απέναντι στο Γιουγκοσλαβικό. Από τη μεριά της η γερμανική κυβέρνηση έσπευσε να απαιτήσει από τα κράτη της Κοινότητας να αναγνωρίσουν την ανεξαρτησία της Σλοβενίας και της Κροατίας χωρίς καθυστέρηση και όρους, ενώ οι κυβερνήσεις των άλλων χωρών ζητούσαν, ως προϋπόθεση για κάτι τέτοιο, την επίδειξη εκ μέρους των πρώην Γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών καλής θέλησης απέναντι στις εθνικές μειονότητες και τη συμμόρφωσή τους με τους κανόνες της δημοκρατίας. Στους όρους αυτούς η Γερμανία απαντούσε με την απειλή ότι θα προχωρήσει μονομερώς στην αναγνώριση των νέων κρατών· τελικά υλοποίησε την απειλή της προβαίνοντας στην επίσημη αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας (23 Δεκεμβρίου 1991), παρότι είχε συμφωνηθεί από τους Δώδεκα στις 16 Δεκεμβρίου, να προχωρήσουν στην αναγνώριση των εν λόγω Δημοκρατιών στις 15 Ιανουαρίου, εφόσον πληρούνταν οι όροι που είχαν θέσει. Τελικά, με την πολιτική της η

Γερμανία έθεσε την Κοινότητα μπροστά σε ένα «fait accompli». Οι ενδοιασμοί και οι αντιρρήσεις των κοινοτικών εταίρων υποχώρησαν μπροστά στην επιμονή της⁷⁴. Ήδη η οικονομική επιρροή του Βερολίνου στην περιοχή είναι αξιοσημείωτη: περισσότερες από 150 επιχειρήσεις, περιλαμβανομένων της Bayer, της Siemens και της AEG, επένδυσαν στη Σλοβενία ενώ ο υπουργός Οικονομικών της Γερμανίας Τ. Βάιγκελ δήλωνε ότι η χώρα του μελετούσε με ποιο τρόπο θα παρείχε ακόμα μεγαλύτερη βοήθεια στην Κροατία και στη Σλοβενία⁷⁵.

Αξιοσημείωτη άλλωστε παραμένει και η στάση της ΔΑΣΕ απέναντι στο γιουγκοσλαβικό πρόβλημα. Την αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας από την Κοινότητα ακολούθησε η εισδοχή των νέων κρατών στη ΔΑΣΕ και στον ΟΗΕ. Η κίνηση αυτή σήμαινε τη σιωπηρή ή ρητή αναγνώριση των συνόρων των πρώην γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών. Το γεγονός αυτό έθετε ένα σοβαρό πρόβλημα στη ΔΑΣΕ στο βαθμό που η Τελική Πράξη του Ελσίνκι, το ιδρυτικό δηλαδή κείμενο στο οποίο βασίζεται το διεθνές αυτό φόρουμ, αναφέρεται στο σεβασμό της αρχής τού «απαρabiάστου» των συνόρων. Κανείς απ' όσους υπέγραψαν το κείμενο αυτό δεν αμφισβητεί την έννοια του «απαρabiάστου» των συνόρων, που σημαίνει ότι τα σύνορα δεν μπορούν να μεταβληθούν χωρίς τη συναίνεση των ενδιαφερόμενων κρατών. Κάτι τέτοιο ωστόσο δεν συνέβη στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας όπου, αντιθέτως, η κατάργηση των διεθνών συνόρων ήταν αποτέλεσμα μονομερών αποφάσεων των αρχών της Σλοβενίας, της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, χωρίς φυσικά τη σύμφωνη γνώμη των ομοσπονδιακών αρχών ή, ορθότερα, παρά την αντίθεση των άλλων μερών της ομοσπονδίας. Έτσι, το ιδρυτικό κείμενο της ΔΑΣΕ παραβιάστηκε ανοιχτά, τουλάχιστον στην κατά λέξη ερμηνεία του, χωρίς ωστόσο αυτό να προκαλέσει την παραμικρή αντίδραση.

Εν τω μεταξύ και η στάση των ΗΠΑ μεταβλήθηκε αφού, ενώ αρχικά υποστήριζε την ακεραιότητα της Γιουγκοσλαβίας, στη συνέχεια έγινε θιασώτης της επιβολής οικονομι-

κών κυρώσεων και υποστήριξε ακόμα και τη στρατιωτική επέμβαση προς όφελος των νέων κρατών. Σίγουρα στην αλλαγή της αμερικανικής στάσης πρέπει να έπαιξε ρόλο η κοινή γνώμη: η παρουσία σημαντικής παροικίας κροατικής καταγωγής στις ΗΠΑ, η διαδεδομένη τηλεοπτική εικόνα που παρουσίαζε έναν ομοσπονδιακό στρατό και έναν ηγέτη «παλαιο-κομμουνιστή» που εναντιώνονταν στην ανεξαρτησία των νέων κρατών, η επιρροή της καθολικής Εκκλησίας, ιδιαίτερα ευνοϊκή στην απόσχιση της Σλοβενίας και της Κροατίας, συνέβαλαν σ' ένα βαθμό στην αλλαγή της στάσης των ΗΠΑ απέναντι στο γιουγκοσλαβικό πρόβλημα. Ένας άλλος παράγοντας που επηρέασε την αμερικανική στάση ήταν η γερμανική πολιτική, μια και η Γερμανία συνιστά τον κατ' εξοχήν σύμμαχο των ΗΠΑ στην Ευρώπη.

Στη Γερμανία βασίζονται κυρίως οι ΗΠΑ για την αποκατάσταση των σχέσεών τους με τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, τη διατήρηση του παγκόσμιου νομισματικού συστήματος και την αποπεράτωση των διαπραγματεύσεων σχετικά με το νέο καθεστώς διεθνούς εμπορίου. Άλλωστε χάρη στη Γερμανία, οι ΗΠΑ πέτυχαν την αποδοχή του νέου πολιτικού και στρατηγικού δόγματος του ΝΑΤΟ και μπορούν να ελπίζουν ότι τα γαλλικά σχέδια για ένα αμυντικό ευρωπαϊκό σύστημα δεν θα κλονίσουν την υπεροχή της ατλαντικής συμμαχίας στην Ευρώπη.

Η αμερικανική παρέμβαση, συνέχεια της πολιτικής που ακολούθησε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα υπό την επιρροή της Γερμανίας, οδήγησε στην απόφαση 757 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ (30 Μαΐου 1992) που επέβαλε οικονομικές κυρώσεις στη Σερβία.

Λίγες μέρες αργότερα, ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ, Μπούτρος Γκάλι, έδωσε στη δημοσιότητα μια έκθεση στην οποία ανέφερε: «Δεν είναι σίγουρο ότι οι Αρχές του Βελιγραδίου μπορούν να ασκήσουν επιρροή στον στρατηγό Μλάντιτς (επικεφαλής των στρατιωτικών δυνάμεων των Σέρβων της Βοσνίας), που αποσχίστηκε από το γιουγκοσλαβικό στρατό.

Επιπλέον είναι αβέβαιο ποιος ελέγχει πολιτικά τις σερβικές δυνάμεις στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη⁷⁶». Συγχρόνως ο Γενικός Γραμματέας υπογράμμιζε για πρώτη φορά το σημαντικό ρόλο του κροατικού στρατού στις συγκρούσεις στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Από την έκθεση αυτή έβγαινε το συμπέρασμα ότι ο κροατικός στρατός δρούσε στο βοσνιακό έδαφος και έλεγχε σε μεγάλο βαθμό τις κροατικές περιοχές της Βοσνίας, προσκομίζοντας σημαντική βοήθεια στη βοσνιακή κυβέρνηση του προέδρου Ιζετμπέγκοβιτς και στις δυνάμεις του. Τις ίδιες διαπιστώσεις έκανε και ο στρατηγός Μοριγιόν, επικεφαλής των κυανοκράνων στη Βοσνία. Οι αναλύσεις και οι διαπιστώσεις αυτές κάθε άλλο παρά δικαιολογούσαν την απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας για επιβολή οικονομικών κυρώσεων κατά της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. Στις αρχές Ιουνίου και ενώ διενεργούνταν βουλευτικές εκλογές στη Σερβία, στις οποίες, παρά την αποχή των κυριότερων κομμάτων της αντιπολίτευσης, η συμμετοχή ανήλθε στο 55% με 57% των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων, πλήθαιναν οι δηλώσεις για στρατιωτική επέμβαση στη Βοσνία. Η ιταλική κυβέρνηση δήλωνε ότι φοβόταν πως η διεθνοποίηση της σύγκρουσης ήταν αναπόφευκτη, στο βαθμό που το πρόβλημα της αλβανικής μειονότητας στο Κόσοβο, καθώς και της ουγγρικής μειονότητας στη Βοϊβοδίνα, έμεναν ανεπίλυτα⁷⁷. Η γερμανική κυβέρνηση απ' τη μεριά της δήλωνε, μέσω του Γερμανού υπουργού των Εξωτερικών, Κλάους Κίνκελ, ότι «η πιθανή προσφυγή σε στρατιωτικά μέσα δεν μπορεί και δεν πρέπει να αποκλείεται»⁷⁸. Στις 4 Ιουνίου, πολλοί υπουργοί, παρόντες στη διάσκεψη του ΝΑΤΟ στο Όσλο, απέρριπταν την αμερικανική πρόταση προσφυγής σε στρατιωτικά μέσα για την υποστήριξη της εφαρμογής των οικονομικών κυρώσεων του ΟΗΕ επί της Σερβίας. Οι ΗΠΑ άφησαν να εννοηθεί ότι θα συνέβαλλαν σε μια στρατιωτική επέμβαση μέσω ναυτικού αποκλεισμού και συμμετοχής της αεροπορίας του VI Στόλου. Την ίδια ωστόσο ημέρα με δήλωσή του ο Πρόεδρος Μπους απέκλειε πιθανή εμπλοκή αμερικανικών δυνάμεων στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Ίσως με τη

στάση τους αυτή, σε εκείνη τουλάχιστον τη φάση, οι ΗΠΑ επιθυμούσαν να παροτρύνουν τα ευρωπαϊκά κράτη να παρέμβουν στρατιωτικά στα διαμάχη, ενώ οι ίδιες να μείνουν αμέτοχες. Έκτοτε, η πιθανότητα στρατιωτικής επέμβασης παραμένει στην επικαιρότητα και συζητείται τόσο στα πλαίσια του NATO όσο και της Δυτικο-ευρωπαϊκής Ένωσης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. André Sellier et Jean Sellier. *Atlas des Peuples D'Europe Centrale*, La Decouverte, Paris 1991.
2. Joseph Rothschild, East Central Europe between the Two World Wars, vol. IX of Peter F. Sugar and Donald W. Treadgold, eds., *A History of East Central Europe*, Seattle: University of Washington Press, 1974, σ. 202, 203.
3. Ο Σλοβένος Άντον Κόροσετς διατέλεσε πρωθυπουργός από τον Ιούλιο 1928 μέχρι τον Ιανουάριο 1929. Στο Wayne S. Vucinich, «Interwar Yugoslavia» In Wayne S. Vucinich, ed., *Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment*, Berkeley: University of California Press, 1969, σ. 10-11.
4. Στο ίδιο.
5. Βλέπε συνομιλία του Σλοβένου πολιτικού ηγέτη Κόροσετς με μέλος του Κροατικού Αγροτικού Κόμματος το 1924 στο Vladko Macek, *In the Struggle for Freedom*, University Park: Pennsylvania State University Press, 1957, σ. 93-94.
6. Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, Twentieth Century, vol. 2, Cambridge University Press, 1983, σ. 153, 154.
7. Ηρώ Μαυροειδή, Η πνευματική γενοκτονία των Σέρβων συνεχίζεται, *Αυγή της Κυριακής*, 21 Ιουνίου 1992.
8. Στο ίδιο.
9. Jozo Tomasevich, Yugoslavia during the Second World War, στο Wayne S. Vucinich, ed., *Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment*, Berkeley: University of California Press, 1969, σ. 78.
10. Barbara Jelavich, *ό.α.*, σ. 269.
11. Ηρώ Μαυροειδή, *ό.α.*
12. Ο όρος «τσέτνικ» παραπέμπει σε ανάλογες ομάδες που έδρασαν κατά τη διάρκεια του οθωμανικού ζυγού εναντίον των Τούρκων.
13. Josip Broz Tito, *Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941-1945*, Belgrade, Kultura, 1947, p. 120 στο Luc Levy, *La fin de la legitimité titiste*, Cosmopolitiques (16), Paris, Mai 1990, σ. 46-53.

14. Σχετικά με τη μεταχείριση που επιφυλάχθηκε στους συντάκτες του Μνημονίου αξίζει ίσως να σημειωθεί ότι, τόσο πριν όσο και μετά την κυκλοφορία του Μνημονίου, οι συντάκτες του εξακολούθησαν να κατέχουν θέσεις κλειδιά τόσο στο σερβικό κόμμα όσο και στην κυβέρνηση. *Radio Free Europe*, 24-2-1989.
15. *Keesing's Contemporary Archives*, August 5-11, 1974, σ. 26655 και John Zametica, *The Yugoslav Conflict*, Adelphi Paper, 270, IISS, Summer 1992.
16. John Zametica, *op. cit.*, σ. 21.
17. Βλέπε Μνημόνιο της Σερβικής Ακαδημίας στο John Zametica, *ό.α.*, σ. 21.
18. Βλέπε συνέντευξη του συγγραφέα Brana Crncevic στην εφημερίδα του Βελιγραδίου *Nin*, 25-2-90.
19. Το πλήρες κείμενο του Μνημονίου δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα του Ζάγκρεμπ *Nase teme*, nos. 1-2/1989. Αναφέρεται στο Christopher Cviic, *Remaking the Balkans*, The Royal Institute of International Affairs, London, 1991, σ. 65-66.
20. Christopher Cviic, *ό.α.*, σ. 66.
21. Patrick Moore, The question of all questions: Internal Borders, *Report on Eastern Europe*, vol. 2, No 38, Σεπτέμβριος, 1991.
22. Christopher Cviic, *ό.α.*, σ. 66.
23. *Radio Free Europe*, Yugoslavia/5, 5, 23-3-1989, σ. 3-7.
24. *Radio Free Europe*, Yugoslavia/5, 23-3-1989, σ. 11.
25. *Radio Free Europe*, Yugoslavia/5, 23-3-1989, σ. 11-12.
26. *Keesing's Record of World Events*, News Digest for May 1990, σ. 37464.
27. *Radio Free Europe*, Yugoslavia/19, 18-9-1989, σ. 4.
28. *Keesing's Record of World Events*, News Digest for January 1990, σ. 37172.
29. *Radio Free Europe*, Yugoslav/8, 27-1-1989, σ. 23.
30. Εβδομαδιαία εφημερίδα *Nin*, 19-3-1989.
31. *Politika* (Βελιγραδίου) 17-6-1989 στο *Radio Free Europe*, Yugoslav/8, 27-6-1989.
32. Από τους 188 αντιπροσώπους από τους οποίους περισσότεροι από 80% ήταν Αλβανοί, μόνο δέκα απέρριψαν τις τροποποιήσεις και δύο απείχαν. Στη συνέχεια καταγγέλθηκε ότι το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας επηρεάστηκε από την ισχυρή παρουσία των ειδικών μονάδων ασφαλείας.
33. Σύμφωνα με την αλβανόφωνη εφημερίδα του Κόσοβο *Rilindja* της 25-3-1989 «οι υπερβολές των εθνικιστών Αλβανών αποκάλυψαν το αληθινό πρόσωπό τους με την ξεροκεφαλιά και την εθελοτυφλία που επιδεικνύουν. Τα άτομα αυτά αντιστρατεύονται τις προσπάθειες των προοδευτικών δυνάμεων στο Κόσοβο και σ' ολόκληρη τη χώρα που επιδιώκουν τη σταθεροποίηση της κατάστασης... και έχουν απώτερο στόχο το διαμελισμό της Γιουγκοσλαβίας και τη δημιουργία μεγαλύτερης Αλβανίας». *Radio Free Europe*, Yugoslavia/6, σ. 6.

34. Ραδιο Φρεε Εθροπε, Υθγοσλαωια/6, 15-4-1989, σ. 6.
35. Δήλωση του Σούβαρ στην ιταλική εφημερίδα *La Repubblica*, 24-3-1989, στο *Radio Free Europe, Yugoslavia*/6, 15-3-1989.
36. *Radio Free Europe, Yugoslavia*/9, 20 Ιουλίου 1989, σ. 7-8.
37. *Keesing's Record of World Events*, vol. 36, May 1990, σ. 37512.
38. Στο δεύτερο γύρο, προκειμένου να επιτευχθεί η ήττα του Μιλόσεβιτς, ο Βουκ Ντράσκοβιτς ενώθηκε με δέκα κόμματα της αντιπολίτευσης και σχημάτισε την Ενιαία Σερβική Αντιπολίτευση.
39. Για τις εκλογές στη Σερβία βλέπε Λεωνίδας Χατζηπροδρομίδης, *Γιουγκοσλαβία, Η έκρηξη του εθνικισμού*, Παρασκήνιο, Αθήνα 1991, σ. 201, 202, 209.
40. *Keesing's Record of World Events, News Digest for December 1990*, σ. 37923.
41. Το νέο σύνταγμα ανακήρυξε τη Δημοκρατία της Σερβίας καταργώντας το επίθετο «σοσιαλιστική».
42. Βλέπε δηλώσεις της σερβικής ηγεσίας στη σύνοδο του σερβικού προεδρείου στις 6 Φεβρουαρίου 1989, στο *Radio Free Europe, Yugoslavia*/3, 24-2-1989, σ. 9-10.
43. AP, 17 Απριλίου 1989 στο *Radio Free Europe, Yugoslav SR*/7, 26 Μαΐου 1989, σ. 34.
44. *Radio Free Europe, Yugoslav SR*/7, 26 Μαΐου 1989, σ. 34-36.
45. «Komunist» (Βελιγράδι), 9-6-1989. Αναφέρεται στο *Radio Free Europe, Yugoslav*/8, 27-6-1989, σ. 9.
46. «Komunist» (Βελιγράδι), 9-6-1989 και *Danas*, 6-6-1989. Αναφέρονται στο *Radio Free Europe, Yugoslav*/8, 27-6-1989, σ. 16.
47. Milan Andrejevich, *Unrest in Belgrade: A Symptom of Serbia's Crisis, Report on Eastern Europe*, vol. 2, No 13, March 29, 1991, σ. 16.
48. *Keesing's Record of World Events*, vol. 38, No 6, Ιούνιος 1992, σ. 38970.
49. *Keesing's Record of World Events, News Digest for April 1990*, σ. 37382.
50. Κατά τη διάρκεια του 1990, εκτός από το αυτονομιστικό κίνημα που αναπτύχθηκε μεταξύ των Σέρβων της Κροατίας, ανάλογα κινήματα εξελίχθηκαν και σε άλλες περιοχές της πρώην Γιουγκοσλαβίας, όπως μεταξύ των Μουσουλμάνων της περιοχής του Σαντζάκ της νότιας Σερβίας, που απαίτησαν τόσο πολιτιστική όσο και πολιτική αυτονομία, το κροατικό και το ουγγρικό κίνημα της Βοϊβοδίνας, το σερβικό της Ερζεγοβίνης, το κίνημα για την πολιτιστική και πολιτική αυτονομία της Ιστρίας καθώς και το πολιτικό αυτονομιστικό κίνημα στην περιοχή του Κοτόρ Μπέι του Μαυροβουνίου. Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθούν το κίνημα των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου καθώς και των ομοεθνών τους, της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. RFE/ RL Research Institute, *Report on Eastern Europe*, vol. 2, Number 1, January 4, 1991, σ. 41.

51. *Keesing's Record of World Events*, News Digest for October 1990, σ. 37789.
52. *Keesing's Record of World Events*, vol. 37, No 6, 1991, σ. 38275.
53. Σε σύνολο 4 εκατομμυρίων κατοίκων, οι Σέρβοι αποτελούν το 31.3% του πληθυσμού της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.
54. Η περιοχή αυτή, υπό αυстро-ουγγρική διοίκηση από το 1878, επιστράφηκε στην οθωμανική αυτοκρατορία το 1905, προτού ενσωματωθεί στη Γιουγκοσλαβία το 1918. Ο πληθυσμός της —440.000 κάτοικοι— αποτελείται σε ποσοστό 97% από Μουσουλμάνους οι οποίοι, στο βαθμό που δεν κατοικούν στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, δεν έχουν δικαίωμα στη «μουσουλμανική» εθνότητα.
55. Catherine Lutard, Equilibre précaire en Bosnie-Herzegovine, *Le Monde Diplomatique*, Février 1992.
56. Βλέπε André Mougin, *La Septième République, Balkan, Minorités et Diaspora*, No 11, etc 1991, σ. 7-14.
57. *Keesing's Record of World Events*, vol. 38, No 5, 1992, σ. 38918.
58. L' Histoire au jour le jour, 1986-1991, le retour des nations, *Le Monde Dossiers et Documents*, tome V, Paris, Mars 1992, σ. 85-86.
59. *Keesing's Record of World Events*, News Digest for August 1991, σ. 38376.
60. Ενδεικτικά αναφέρονται οι εκκλησίες του Αρχάγγελου Γαβριήλ στο Ερντούτ (χτίστηκε το 1764), του Αγίου Νικολάου στο Μπέλο Μπρντο (1764), του Δημητρίου του Μάρτυρος στο Ντάλι (1719), του Αγίου Γεωργίου του Μάρτυρος στο Μαρίντσι (1758), της Αγίας Παρασκευής στο Βούκοβαρ (1808), του Αγίου Ηλία στο Ντόλιανι (1805) κ.ά. Βλέπε σχετικά Ν. Νταβίντοφ, Ρ. Στάνιτς, Μ. Τιμοτίεβιτς, Πολεμικές καταστροφές που υπέστησαν οι ορθόδοξες εκκλησίες στις σερβικές περιοχές της Κροατίας το 1991, έκδοση των σερβικών υπουργείων Πληροφοριών και Πολιτισμού και του Ινστιτούτου για την Προστασία των Πολιτιστικών Μνημείων της Σερβίας, Βελιγράδι 1992. Στην *Αυγή της Κυριακής*, 21 Ιουνίου 1992.
61. Σε ένδειξη δυσaráσκειας για τη γερμανική στάση, η Σερβία ακύρωσε τη συμφωνία με την οποία ο Τίτο αποποιούνταν την καταβολή αποζημίωσης για τις ζημιές που είχε προκαλέσει η Γερμανία στη χώρα κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Βλέπε Catherine Samary, La communauté internationale face a la guerre civile en Yougoslavie, *Le Monde Diplomatique*, Septembre 1991, σ. 7.
62. «Crisis in Yugoslavia: Documents of the Yugoslav, European and international institutions», *Review of International Affairs* (Belgrade), vol. XLII, σ. 995-997.
63. *Nin*, 25 October 1991 στο John Zametica, ό.α., σ. 62.
64. Στο ίδιο.
65. Η τελετή της ανακήρυξης της νέας Γιουγκοσλαβίας μοιχοταρίστηκε από τις χώρες μέλη της ΕΚ που δεν απέστειλαν εκπροσώπους τους. Μόνο

η Ελλάδα εκπροσωπήθηκε. Αντίθετα, ήταν παρόντες εκπρόσωποι του Καναδά, της Κίνας, της Ρωσίας και του κινήματος των αδέσμευτων χωρών. *Keesing's Record of World Events, News Digest for April 1992*, σ. 38848.

66. Στο ίδιο.
67. Η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στις 22 Σεπτεμβρίου 1992 με 127 ψήφους κατά έναντι 6 (Κένια, Σουαζιλάνδη, Τανζανία, Γιουγκοσλαβία, Ζάμπια και Ζιμπάμπουε) υπέρ και 26 αποχών, αποφάσισε να αποκλείσει την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας από τις εργασίες της και απαίτησε απ' αυτή να υποβάλει αίτηση, προκειμένου να γίνει μέλος του ΟΗΕ, απορρίπτοντας έτσι τη διεκδίκηση της ΟΔΓ για αυτόματη διαδοχή, στη θέση που καταλάμβανε στο παρελθόν η ΣΟΔΓ στη Γενική Συνέλευση. Στις 23 Σεπτεμβρίου η ΟΔΓ υπέβαλε αίτηση για να γίνει μέλος του ΟΗΕ. Με την απόφαση 777 το Συμβούλιο Ασφαλείας (19 Σεπτεμβρίου) σύστησε στην ΟΔΓ να υποβάλει εκ νέου αίτηση υποψηφιότητας. Η απόφαση αυτή εξασθένησε μετά την αντίδραση της Ρωσίας, που απείλησε με βέτο σε πρόταση για αποκλεισμό της ΟΔΓ από όλα τα όργανα του ΟΗΕ και απαίτησε αντί γι' αυτό ν' αποκλειστεί μόνο από τη Γενική Συνέλευση. *Keesing's Record of World Events*, vol. 38, No 9, September 1992, σ. 39121.
68. Στο κείμενο της ανακήρυξης της νέας Γιουγκοσλαβίας αναφέρεται ότι η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας θα είναι σε θέση να αναγνωρίσει τις πρώην γιουγκοσλαβικές Δημοκρατίες, που ανακηρύχθηκαν ανεξάρτητες μετά τη διαπραγμάτευση «των ζητημάτων που βρίσκονται σε εκκρεμότητα» και αρνήθηκε ότι έχει εδαφικές διεκδικήσεις. Στο ίδιο.
69. Law in the shade of Politics, *The Way European Community Dismembers Yugoslavia*, Beograd, 1992, σ. 54-55 (στα σερβο-κροατικά).
70. John Zametica, *The Yugoslav Conflict*, Adelphi Paper, 270, IISS, σ. 22-25. Βλέπε επίσης Predrag Simic, *Civil War in Yugoslavia and Emerging New States and Republics on the Territory of the Former SFRY*, Athens 1992, Ελληνικό Ίδρυμα Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής.
71. Paul-Marie de la Gorce, La Yougoslavie banc d'essai de la nouvelle Europe?, *Le Monde Diplomatique*, Juillet 1992, σ. 6-7.
72. Στο ίδιο.
73. Catherine Savary, La communauté internationale face a la guerre civile en Yougoslavie, *Le Monde Diplomatique*, Septembre 1991, σ. 7.
74. L' Histoire au jour le jour, *Le Monde*, Dossiers et Documents, tome V, σ. 86.
75. *International Herald Tribune*, 10-11 Αυγούστου 1991.
76. *Le Monde*, 4 Juin 1992.

77. Βλέπε δηλώσεις του τότε υπουργού των Εξωτερικών Τζάνι ντε Μικέλις στις 3 Ιουνίου 1992. Reuters, 3 Ιουνίου 1992.
78. Στο ίδιο.